

UNIVERSITEIT TWENTE.

Faculteit

Management en Bestuur

Opleiding

Bestuurskunde BA

Cursus

Bachelor scriptie

Begeleider

Prof. Dr. A. Need

Tweede lezer

M. Jeliaskova

Student

D.G. Mutlu [s0188611]

D.g.mutlu@student.utwente.nl

POLITIEKE HOUDINGEN VAN MIDDELBARE SCHOLIEREN

Een onderzoek naar de relaties tussen het maatschappijleercurriculum alsmede de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen in Nederland anno 2010.

POLITIEKE HOUDINGEN VAN MIDDELBARE SCHOLIEREN

Een onderzoek naar de relaties tussen het maatschappijleercurriculum alsmede de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen in Nederland anno 2010.

Een wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de beleidswetenschappen

BACHELOR SCRIPTIE

ter afsluiting van de bacheloropleiding Bestuurskunde en ter verkrijging van het diploma als Bachelor of Science aan de Universiteit Twente in Enschede, door

Daniël Gabriël Mutlu
Geboren op 30 oktober 1987 te Hengelo

VOORWOORD

Deze bachelorscriptie vormt de afronding van mijn bacheloropleiding Bestuurskunde aan de Universiteit Twente. In dit kader heb ik de kennis en vaardigheden, die ik heb opgedaan tijdens deze studie, kunnen toepassen in de vorm van een onderzoek. In dit onderzoek staat enerzijds de relatie tussen het volgen van het maatschappijleercurriculum en de politieke houdingen van middelbare scholieren centraal en anderzijds de relatie tussen de sociaalstructurele kenmerken van de scholieren en hun politieke houdingen. Op dit terrein is de afgelopen vijftien jaar in Nederland geen onderzoek verricht en ik hoop dat ik met dit onderzoek een bijdrage kan leveren aan inzichten op dit gebied.

Graag wil ik op deze plaats van de gelegenheid gebruik maken om een aantal mensen te bedanken, die een bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit onderzoek. Allereerst gaat er een uitdrukkelijk woord van dank uit naar mijn begeleidster Ariana Need. Ik wil haar bedanken voor het initiëren van dit onderzoek en voor het feit dat ze mij gedurende het gehele proces ondersteund en geholpen heeft dit onderzoek te verbeteren. Daarbij liet ze mij voortdurend zien wat het betekent om onderzoek te doen. Ik wil haar vooral bedanken voor haar enthousiaste en betrokken houding tegenover mij en mijn onderzoek. Hiermee creëerde ze een prettige werksfeer die positief heeft bijgedragen aan het onderzoek. Daarnaast wil ik Henk van der Kolk bedanken voor zijn kritische en opbouwende feedback op de conceptversies van mijn scriptie en Margarita Jeliaskova voor haar rol als tweede lezer van mijn scriptie.

Vervolgens wil ik Lieke Meijs bedanken voor het feit dat ik via haar in contact heb kunnen komen met de docenten maatschappijleer en -wetenschappen van de middelbare scholen. Verder wil ik de docenten en leerlingen van maatschappijleer en -wetenschappen bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Zonder hun medewerking had dit onderzoek niet kunnen plaatsvinden.

Ten slotte wil ik mijn familie bedanken voor hun steun, geduld en begrip voor het feit dat dit onderzoek veel van mijn tijd in beslag heeft genomen. Zij houden altijd rekening met mij. Hiervoor wil ik hen bedanken: *'Taudiyotho!'*

Daniel Mutlu

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	3
Inhoudsopgave.....	4
Samenvatting.....	6
Hoofdstuk 1. Inleiding	7
1.1 Introductie	7
1.2 Onderzoek naar de invloed van maatschappijleer op politieke houdingen van leerlingen	8
1.3 Doelstellingen	10
1.4 Onderzoeksvragen	10
Hoofdstuk 2. Van theorie naar hypothesen	12
2.1 Ontwikkeling, inhoud en doelstelling van het maatschappijleercurriculum	12
2.2 Civic education theory en hypothesen	14
Hoofdstuk 3. Methodologische verantwoording.....	18
3.1 Data	18
3.2 Operationalisering.....	20
3.2.1 Politieke houdingen.....	21
3.2.1.1 Politieke betrokkenheid.....	21
3.2.1.2 Politieke intolerantie	23
3.2.2 Sociaalstructurele kenmerken	25
3.2.3 Politieke kennis	25
3.3 Methode	27
Hoofdstuk 4. Data-analyse en hypothesetoetsing.....	28
4.1 Maatschappijleer en politieke houdingen.....	28
4.1.1 De relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen.....	28
4.1.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen	29
4.2 Geslacht en politieke houdingen	30
4.2.1 De relatie tussen geslacht en politieke houdingen van leerlingen	30
4.2.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen geslacht en politieke houdingen van leerlingen.....	31
4.3 Opleidingsniveau en politieke houdingen	32
4.3.1 De relatie tussen opleidingsniveau en politieke houdingen van leerlingen	32
4.3.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen opleidingsniveau en politieke houdingen van leerlingen	33
4.4 Opleidingsniveau ouders en politieke houdingen	34
4.4.1 De relatie tussen opleidingsniveau van ouders en politieke houdingen van leerlingen	34
4.4.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen opleidingsniveau van ouders en politieke houdingen van leerlingen	35

4.5 Etniciteit en politieke houdingen	36
4.5.1 De relatie tussen etniciteit en politieke houdingen van leerlingen	36
4.5.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen etniciteit en politieke houdingen van leerlingen.....	37
4.6 Leeftijd en politieke houdingen	38
4.6.1 De relatie tussen leeftijd en politieke houdingen van leerlingen	38
4.6.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen leeftijd en politieke houdingen van leerlingen.....	39
Hoofdstuk 5. Conclusie en discussie	44
5.1 Conclusies	44
5.1.1 Maatschappijleer en politieke houdingen	44
5.1.2 Geslacht en politieke houdingen	45
5.1.3 Opleidingsniveau en politieke houdingen	45
5.1.4 Opleidingsniveau ouders en politieke houdingen.....	46
5.1.5 Etniciteit en politieke houdingen	46
5.1.6 Leeftijd en politieke houdingen	47
5.2 Beleidsaanbevelingen.....	47
5.3 Discussie	48
Literatuur	50
Noten	52
Bijlagen	53
Bijlage A: Vragenlijst politieke houdingen 2010	54
Bijlage B: Schaalconstructies	66

SAMENVATTING

De deelname van jongeren aan de Nederlandse samenleving is de laatste decennia onderwerp van politieke zorg. Een van de belangrijke factoren waarvan een positieve invloed verwacht kan worden op de politieke houdingen van jongeren is het volgen van het maatschappijleercurriculum in het voortgezet onderwijs. Onderzoek naar de invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen laat echter geen eenduidig antwoord zien op de vraag in welke mate het maatschappijleercurriculum een positieve bijdrage levert aan de politieke houdingen van jongeren.

Onderhavig onderzoek beoogt onder meer om op dit onderzoek voort te bouwen. Dit onderzoek heeft tot doel meer inzicht te verkrijgen in de politieke houdingen van middelbare scholieren anno 2010. Dit wordt onderzocht aan de hand van een partiële replicatie van de studie van Wittebrood uit 1995. In onderhavig onderzoek staat de relatie tussen het maatschappijleercurriculum en de politieke houdingen van leerlingen centraal, waarbij verschillen in politieke houdingen worden onderzocht tussen leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd en leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd. Daarnaast beoogt dit onderzoek een bijdrage te leveren aan inzichten in verschillen in politieke houdingen die anno 2010 bestaan tussen leerlingen met verschillende sociaalstructurele kenmerken (geslacht, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau en opleidingsniveau van de ouders). Voor beide deelstudies wordt onderzocht in welke mate de verschillen in politieke houdingen verklaard kunnen worden door politieke kennis.

Op basis van de inhoud en doelstellingen van het maatschappijleercurriculum alsmede de civic education theory en eerder uitgevoerd onderzoek zijn hypothesen opgesteld voor deze relaties. Er wordt achtereenvolgens verwacht dat leerlingen die langer maatschappijleer volgen, jongens, vwo-leerlingen, leerlingen met hoger opgeleide ouders, autochtone leerlingen en oudere leerlingen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan respectievelijk leerlingen die korter maatschappijleer hebben gevolgd, meisjes, havoleerlingen, leerlingen met lager opgeleide ouders, allochtone leerlingen en jongere leerlingen. Bovendien wordt verwacht dat de verschillen zijn toe te schrijven aan het feit dat de eerstgenoemde categorieën meer politieke kennis bezitten.

De data waarop dit onderzoek zich baseert zijn in 2010 verzameld met behulp van een elektronisch gestructureerde vragenlijst. Met deze vragenlijst is een viertal politieke houdingen – politieke interesse, politieke vervreemding, bereidheid tot politieke participatie en politieke intolerantie – onderzocht van 829 leerlingen uit 4 & 5 havo en 4, 5 & 6 vwo van 15 verschillende middelbare scholen verspreid over Nederland. Om de hypothesen te toetsen en daarmee de onderzoeksvragen adequaat te kunnen beantwoorden, zijn zowel bivariate als multivariate regressieanalyse technieken toegepast.

Dit onderzoek laat zien dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd minder politieke intolerantie en gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan leerlingen die het korter hebben gevolgd. Deze verschillen kunnen voor sommige houdingen substantieel en voor andere houdingen gedeeltelijk verklaard worden doordat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd meer politieke kennis hebben dan leerlingen die maatschappijleer korter hebben gevolgd. Voor de relaties tussen de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen en hun politieke houdingen bestaan minder eenduidige resultaten. Per sociaalstructureel kenmerk is het verschil in politieke houdingen tussen de categorieën anders. Daarbij is ook mate waarin de verschillen verklaard kunnen worden door politieke kennis per sociaalstructureel kenmerk anders.

HOOFDSTUK 1. INLEIDING

1.1 INTRODUCTIE

De deelname van burgers aan de Nederlandse samenleving is de laatste decennia een onderwerp van politieke zorg. Met name de betrokkenheid van de jongeren baart zorgen (Aalberts, 2004). Tegenwoordig wordt in het publieke debat geopperd dat jongeren steeds vaker onverschillig staan tegenover het Nederlandse politieke en bestuurlijke bestel. De afname van het burgerschap vormt een probleem, omdat voor de werking van een democratische samenleving betrokkenheid van burgers en burgerzin van cruciaal belang zijn. Op de lange termijn kan deze houding van jongeren tot een legitimatieprobleem van de Nederlandse democratie leiden (Vis & Veldhuis, 2008). Oplossingen voor het probleem, waarbij de burgers politieke houdingen en gedragingen verwerven, kunnen worden gezocht bij ouders, omgeving en onderwijs. Volgens Wittebrood (1995) bestond het idee dat onderwijs kan worden gebruikt voor de vorming van burgers al in de Klassieke Oudheid. Plato en Aristoteles waren al van mening dat de staat moest voorzien in een uitgebreide instructie voor burgerschap. Maar ook in de moderne samenleving wordt dit benadrukt. In 1986 heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (hierna: WRR) een rapport, genaamd Basisvorming in het Onderwijs, gepubliceerd. Hierin werd de taak van het onderwijs gedefinieerd als een “voorbereiding voor iedereen op een zo volwaardig mogelijk lidmaatschap van de samenleving en op de rol van burger in de staat” (WRR, 1986). De bevordering van de politieke en maatschappelijke betrokkenheid van jongeren kan derhalve voor een groot deel gezocht worden in de burgerschapsvorming op school. Binnen het voortgezet onderwijs wordt deze taak met name vervuld door het maatschappijleercurriculum (hierna: maatschappijleer), bestaande uit de vakken maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Maria van der Hoeven, voormalig minister van Onderwijs, zag maatschappijleer als “het meest geschikt om gestalte te geven aan de zeer noodzakelijke burgerschapsvorming” (Vis & Veldhuis, 2008).

Burgerschap is voor het voortgezet onderwijs bij wet vastgelegd. Scholen in het voortgezet onderwijs hebben met de Wet van 9 december 2005 opgelegd gekregen om “het onderwijs mede te richten op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie”. De regering en het parlement hebben zich bij het vak maatschappijleer als burgerschapsvorming beperkt tot kennis van en inzicht in de werking van de rechtsstaat en die van de parlementaire democratie (Vis & Veldhuis, 2008).

In Nederland is het vak Maatschappijleer in 1968 op alle scholen in het voortgezet onderwijs ingevoerd. Tegenwoordig is het een zelfstandig en verplicht vak voor alle leerlingen in de bovenbouw van het havo/vwo. Centraal hierin staan de onderwerpen parlementaire democratie, rechtsstaat, verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving. Het verplichte vak maatschappijleer richt zich vooral op aspecten van burgerschapsvorming. Daarnaast bestaat sinds 1990 een niet-verplicht eindexamenvak maatschappijleer (maatschappijleer 2) (Meijs & Need, 2009). De aanduiding maatschappijleer 2 is in 2005 gewijzigd in maatschappijwetenschappen. Maatschappijwetenschappen kan worden gekozen als profielvak in de twee maatschappijprofielen “Economie & maatschappij” en “Cultuur & maatschappij” (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008).

In dit onderzoek zal ik proberen een bijdrage te leveren aan inzichten in verschillen in de politieke houdingen tussen middelbare scholieren anno 2010. In de volgende paragraaf zal allereerst een bespreking worden gegeven van onderzoek dat in het verleden op dit terrein is gedaan.

1.2 ONDERZOEK NAAR DE INVLOED VAN MAATSCHAPPIJLEER OP POLITIEKE HOUDINGEN VAN LEERLINGEN

Er is weinig empirisch onderzoek gedaan naar de invloed van politieke vorming op politieke houdingen en gedragingen van jongeren. Dit komt onder meer doordat de invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van jongeren lastig te meten is. Tot nu toe is er slechts een aantal belangrijke studies gedaan op dit terrein.

Een van de eerste empirische onderzoeken naar dit onderwerp is gedaan in de Verenigde Staten. In deze studie hebben Langton en Jennings in 1965 het effect van het civics-curriculum onderzocht. Het vak civics in de Verenigde Staten is vergelijkbaar met het Nederlandse vak maatschappijleer. Langton en Jennings onderzochten in deze, veel geciteerde en invloedrijke, studie de relatie tussen het civics-curriculum en de politieke houdingen en gedragingen van de Amerikaanse high school studenten (Langton & Jennings, 1968, pp. 852). Dit verband is onderzocht aan de hand van data afkomstig uit interviews onder 1669 Amerikaanse high school studenten die verdeeld waren over 97 scholen in heel Amerika. De auteurs concluderen dat er opvallend weinig effect is van het civics-curriculum op de politieke houdingen en het gedrag van de studenten. Er werd evenwel een positief verband gevonden tussen de variabelen, maar dit verband was klein. Naarmate de studenten meer lessen civics hadden gevolgd, nam de politieke kennis, politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, politieke tolerantie en de bereidheid tot politieke participatie licht toe. De enige uitzondering was politiek cynisme, waarbij geen verschil werd gevonden tussen leerlingen met een verschil in het aantal gevolgde lessen civics. De gevonden relaties tussen het civics curriculum en de politieke houdingen van de leerlingen bleken echter bijzonder zwak. De conclusie van het onderzoek was derhalve dat er een gebrek aan bewijs is dat het civics curriculum een significant effect heeft op de politieke oriëntaties van de Amerikaanse high school studenten (Langton & Jennings, 1968, pp. 858-866). In hun analyse hebben de onderzoekers rekening gehouden met verschillende variabelen die de oorspronkelijke relatie zouden kunnen verstoren. De effecten van het civics curriculum zijn gevonden, terwijl de volgende derde variabelen constant gehouden zijn: de kwaliteit van de school, het cijfergemiddelde, het geslacht van de student, de politieke interesse van student en het aantal gevolgde geschiedenislessen door de student, het opleidingsniveau van de ouders en de politisering door ouders (politieke discussies binnen de familie) (Langton & Jennings, 1968, pp. 857).

Na acht jaar, in 1973, hebben Langton en Jennings hun onderzoek nogmaals uitgevoerd onder de Amerikaans high school studenten. Uit dit onderzoek bleek dat er in de tussentijd niet veel veranderd was in de kennis van politiek van de jongeren (Vis & Veldhuis, 2008).

In 1990 is een tweede onderzoek gedaan naar het effect van politieke vorming op politieke houdingen en gedragingen. Deze studie, die een replicatie is van het onderzoek van Langton en Jennings, is uitgevoerd door Denver en Hands onder leerlingen uit Engeland en Wales (Denver & Hands, 1990). De conclusie uit het onderzoek van Denver en Hands is enigszins opmerkelijk, omdat het haaks staat op de bevindingen uit eerder onderzoek. Denver en Hands onderzochten dezelfde politieke houdingen als Langton en Jennings en ze concludeerden dat er wel degelijk grotere verschillen in politieke houdingen bestonden tussen leerlingen die een cursus British Politics hadden gevolgd en leerlingen die dat niet hadden gedaan. De eerstgenoemde groep leerlingen had meer politieke kennis, interesse, zelfvertrouwen, grotere bereid tot participatie en minder politiek cynisme. Voor politieke tolerantie werd geen verschil gevonden (Denver & Hands, 1990, pp. 273). De resultaten bleven in stand nadat er rekening werd gehouden met de mogelijke derde variabelen: leeftijd, geslacht, schooltype, sterkte van partijgeest, sociale klasse van de vader en de politieke

interesse van de ouders van de respondent. Politiek cynisme vormde hierop echter wederom een uitzondering (Denver & Hands, 1990, pp. 274).

Westholm, Lindquist en Niemi (1990) hebben in Zweden een studie gedaan naar de invloed van politieke vorming op de politieke kennis van leerlingen. De conclusie van hun onderzoek luidde dat er een positief significant verband bestaat tussen politieke vorming en de politieke kennis van de leerlingen. Dit effect bleef bestaan wanneer er rekening werd gehouden met het geslacht van de leerlingen en het aantal gevolgde geschiedenislessen. In dit onderzoek hebben de onderzoekers verder rekening gehouden met het politieke kennisniveau van de leerlingen vóórdat zij de cursus gingen volgen, waardoor een beter beeld ontstaat van het effect van de politieke vorming op de ontwikkeling politieke kennis en houdingen.

In 1995 is tevens in Nederland op dit terrein empirisch onderzoek gedaan door Karin Wittebrood. Zij onderzocht in welke mate het schoolvak maatschappijleer van invloed is op de politieke houdingen van middelbare scholieren uit de bovenbouw havo en vwo (Wittebrood, 1995). De leerlingen zijn tweemaal ondervraagd waarbij de politieke houdingen zijn geregistreerd (eenmaal voor het volgen van maatschappijleer en eenmaal na het volgen van het vak maatschappijleer). Daarnaast heeft zij verschillende politieke houdingen van de leerlingen getoetst. Hiermee heeft ze voortgebouwd op de voorgaande studies. Omdat in Nederland alle leerlingen in de bovenbouw verplicht maatschappijleer volgen, is er voor gekozen om leerlingen die maatschappijleer als eindexamenvak hebben gevolgd te vergelijken met leerlingen die maatschappijleer als verplicht niet-eindexamenvak hebben gevolgd. De bevindingen van dit onderzoek luiden dat maatschappijleer als eindexamenvak een grotere bijdrage levert aan de politieke betrokkenheid van leerlingen dan maatschappijleer als verplicht niet-eindexamenvak (Wittebrood, 1995, pp. 129). Deze grotere betrokkenheid uitte zich in een grotere toename in politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de verkiezingen en het gebruik van conventionele en onconventionele vormen van politieke participatie, alsmede in een afname van politiek cynisme. Voor politieke intolerantie werd echter geen significant verschil gevonden. Kortom, maatschappijleer – in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs – leverde in 1995 een positieve bijdrage aan de politieke betrokkenheid van leerlingen. In de analyse is rekening gehouden met geslacht, opleidingsniveau, leeftijd, etniciteit, religieuze denominatie en kerkbezoek van de leerlingen en de opleiding van de ouders.

Vervolgens is er aan het eind van de jaren negentig onderzoek gedaan in de Verenigde Staten naar het verband tussen civics en de politieke kennis van de high school seniors. In deze studie, uitgevoerd door Niemi en Junn, werden leerlingen die civics-onderwijs hebben gevolgd vergeleken met leerlingen die dat niet hebben gevolgd. De bevindingen van dat onderzoek contrasteren met de “conventionele wijsheid van de twijfel over het nut van civics voor het bijbrengen van politieke kennis” (Niemi & Junn, 1998; Torney-Purta, 1999; Vis & Veldhuis, 2008). Zij concludeerden dat onderwijs in civics belangrijk is voor het verwerven van politieke kennis. Het deelnemen aan dit vak maakt derhalve wel een verschil. Er bestaat een positief verband tussen de drie zaken die met het civics-curriculum verbonden zijn (het aantal lessen en het actualiteitsgehalte van de lessen, variatie in de te behandelen onderwerpen, en de mate waarin de docenten discussiëren over de actualiteit) en de ontwikkeling van politieke kennis.

Bepaalde conclusies uit de onderzoeken van de International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) zijn in dit kader ook erg interessant. In 2001 heeft deze organisatie een onderzoek gedaan onder jongeren rond de 14 jaar in 28 landen (Torney-Purta, 2001) en in 2002

onder 17-19 jarige jongeren in 16 landen (Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt, & Nikolova, 2002). Deze studies zijn erg breed en onderzoeken meerdere zaken, waaronder de kennis van democratie en de houding tegenover democratie van de jongeren. Tevens wordt onderzocht welke rol het civics-curriculum daarbij speelt. De conclusies omtrent de effectiviteit van het vak civics luiden als volgt: “Er is een positieve relatie tussen de kennis van democratische processen en instituties van de leerlingen en de kans dat ze later gaan stemmen, leerlingen met kennis van zaken staan open voor maatschappelijke en politieke participatie, en scholen die democratie in de praktijk brengen – zoals het promoten van een open klimaat in de klas voor discussies, zorgen voor medezeggenschap van de leerlingen – zijn effectief in het bevorderen van politieke kennis en betrokkenheid.” (Torney-Purta, 2001; Amadeo et al., 2002; Cogan, 2002, pp. 360; Vis & Veldhuis, 2008).

Hoewel een groot aantal studies een positief verband aangeeft, zien we in de bespreking van de literatuur geen eenduidig antwoord op de vraag in welke mate maatschappijleer een positief significante bijdrage levert aan de politieke houdingen van jongeren. Onderhavig onderzoek beoogt onder meer om voort te bouwen op deze literatuur, door inzicht te krijgen in de verschillen tussen de politieke houdingen van middelbare scholieren anno 2010. De precieze doelstellingen en onderzoeksvragen op basis waarvan deze inzichten zullen worden verkregen, zijn opgesteld in de volgende paragrafen.

1.3 DOELSTELLINGEN

Zoals aangegeven, is er in Nederland weinig empirisch onderzoek gedaan naar de invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van middelbare scholieren. Dit is enkel 15 jaar geleden, in 1995, uitgevoerd door Karin Wittebrood. Volgens Vis & Veldhuis (2008) is effectenonderzoek nodig om te zien of maatschappijleer tegenwoordig daadwerkelijk een positieve bijdrage levert aan de beoogde burgerschapsvorming van havo- en vwo- leerlingen. Het is derhalve de hoogste tijd om onderzoek op dit terrein te verrichten.

Het onderhavig onderzoek heeft tot doel meer inzicht te verkrijgen in de politieke houdingen van middelbare scholieren, te weten havo- en vwo-leerlingen, anno 2010. Dit zal worden onderzocht aan de hand van een partiële replicatie van het onderzoek van Karin Wittebrood in 1995, waarbij de verschillen tussen de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd en leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd worden vergeleken.

Daarnaast beoogt dit onderzoek een bijdrage te leveren aan inzichten in verschillen in politieke houdingen die anno 2010 bestaan tussen leerlingen met verschillende sociaalstructurele kenmerken. Hierbij wordt gekeken naar geslacht, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau en opleiding van de ouders.

We zullen bij deze twee deelstudies tevens onderzoeken in welke mate we de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen toeschrijven aan verschillen in politieke kennis. Onderhavig onderzoek is derhalve deels beschrijvend en deels verklarend van aard.

1.4 ONDERZOEKSVRAGEN

Uit bovenstaande doelstellingen komen de volgende centrale onderzoeksvragen voort:

- (1) *Welke verschillen in politieke houdingen van middelbare scholieren bestaan anno 2010 tussen leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd en leerlingen die maatschappijleer korter*

(of nog niet) hebben gevolgd? En in welke mate kunnen we de gevonden verschillen toeschrijven aan verschillen in politieke kennis?

(2) Welke verschillen in politieke houdingen van middelbare scholieren bestaan anno 2010 tussen

a- jongens en meisjes?;

b- havisten en vwo'ers?;

c- leerlingen met hoger opgeleide ouders en leerlingen met lager opgeleide ouders?;

d- autochtone leerlingen en allochtone leerlingen?;

e- oudere leerlingen en jongere leerlingen?

En in welke mate kunnen we de gevonden verschillen toeschrijven aan verschillen in politieke kennis?

Om de onderzoeksvragen op een adequate manier te beantwoorden, is deze studie als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 is eerst een uiteenzetting gegeven van de ontwikkeling, de inhoud en de doelstelling van het maatschappijleercurriculum anno 2010 op de middelbare school in Nederland. Vervolgens zijn op basis van de theorie, de inhoud en de doelstelling van het curriculum en het eerder uitgevoerd onderzoek hypothesen geformuleerd. In hoofdstuk 3 is aangegeven welke data, operationalisering en methoden zijn gebruikt om de hypothesen te toetsen. De data-analyse en de hypothesetoetsing zijn in hoofdstuk 4 gepresenteerd. Ten slotte zijn in het laatste hoofdstuk de conclusie, discussie en beleidaanbevelingen geformuleerd.

HOOFDSTUK 2. VAN THEORIE NAAR HYPOTHESEN

We zagen dat de bevordering van de politieke houdingen van jongeren, volgens de overheid, deels gezocht kan worden in de burgerschapsvorming binnen maatschappijleer. Echter laat de bespreking van de literatuur over deze relatie geen eenduidig antwoord zien. In dit hoofdstuk worden verwachtingen opgesteld over de relatie tussen maatschappijleer en politieke houdingen van jongeren anno 2010. Dit gebeurt in de vorm van hypothesen, die gebaseerd zijn op de inhoud en doelstellingen van het curriculum en de civic education theory. Daarnaast worden op basis van deze theorie en eerder uitgevoerd onderzoek ook hypothesen opgesteld voor de verschillen in politieke houdingen anno 2010 tussen leerlingen met verschillende sociaalstructurele kenmerken.

2.1 ONTWIKKELING, INHOUD EN DOELSTELLINGEN VAN HET MAATSCHAPPIJLEERCURRICULUM

Het vak maatschappijleer is in 1968, met de invoering van de Wet op het Voortgezet Onderwijs ('Mammoetwet'), als verplicht vak ingevoerd op alle scholen van het voortgezet onderwijs (Wittebrood, 1995). Begin jaren zeventig omschreef Minister Cals de doelstelling ervan als het bijbrengen van 'enige kennis en inzicht van menselijke en groepsverhoudingen' (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008). Volgens de minister was er geen sprake van een gerichte opzet en programmering van maatschappelijke en staatsburgerlijke vorming. In het overleg met de Tweede Kamer werd benadrukt dat het nieuwe vak geen voorgeschreven inhoud zou krijgen, dat er geen lerarenopleiding voor zou komen en dat het geen eindexamenvak zou worden (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008).

Er bestond in de beginjaren onduidelijkheid over de inhoud van het vak maatschappijleer. Volgens Wittebrood (1995) is de cognitieve focus van het vak ook verschoven, waarna de nadruk zowel op het vergroten van de kennis en inzicht als op het aanleren van bepaalde vaardigheden en houdingen werd gericht. Er was echter geen deugdelijk leerplan en een bevoegdheidsregeling voor docenten maatschappijleer ontbrak, waardoor andere vakleraren (zoals geschiedenisleraren) maatschappijleer als tweede vak er naast gaven. Deze leraren werden overigens al snel vervangen door sociale wetenschappers. Het vak had een marginale positie. Bovendien kwam het soms zelfs voor dat het vak helemaal niet werd gegeven en de beschikbare uren voor andere doelen werden ingevuld (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008).

Er werden verschillende pogingen gedaan om het vak inhoudelijk invulling te geven. In 1981 heeft de Stichting voor de Leerplanontwikkeling (hierna: SLO) hier een visie voor ontwikkeld, waarbij thema's als opvoeding & vorming, arbeid & vrije tijd, staat & maatschappij, woon & leefmilieu, internationale verhoudingen en technologie & samenleving centraal stonden (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008). In de jaren tachtig werd geëxperimenteerd met het opzetten van een facultatief eindexamen. In de nota *Naar een eindexamen maatschappijleer* is de nadruk op het verwerven van kennis, inzicht, vaardigheden en houdingen verder uitgewerkt, waarbij het vergroten van de politieke betrokkenheid en tolerantie van de leerlingen wordt genoemd. De Werkgroep Eindexamen Maatschappijleer formuleert het als het verkrijgen van: 'interesse in politieke en sociale vraagstukken, democratische gezindheid, verdraagzaamheid, kritische zin, opkomen voor eigen en andermans rechten, en dergelijke' (TK, 1984-85). De commissie die het eindexamen heeft voorbereid, heeft de thema's van SLO overgenomen en heeft daarnaast geadviseerd de examinering te beperken tot het toetsen van kennis en vaardigheden. Men oordeelde dat de toetsing van houdingen niet mogelijk was, waardoor de cognitieve aspecten meer benadrukt werden ten koste van de politieke vorming (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008).

In de jaren negentig ontstond steeds meer kritiek op de thematische opzet van het vak. De bestuurders vonden, met de officiële invoering van de tweede fase in 1998/1999, dat maatschappijleer een belangrijke positie zou moeten krijgen in de nieuwe bovenbouw havo/vwo. Maatschappijleer zou verplicht moeten worden in de twee maatschappijprofielen. Deze ideeën zijn, wegens meningsverschillen, niet gerealiseerd. Vervolgens zou er een combinatievak geschiedenis/maatschappijleer ontstaan, maar ook dit plan is uiteindelijk niet gerealiseerd (Bronneman-Helmers & Zeijl, 2008).

In de nieuwe tweede fase (vanaf augustus 2007) is besloten dat het vak maatschappijleer in Nederland haar dubbele programma behoudt, dat wil zeggen op twee manieren wordt aangeboden (SLO, 2007). Er bestaat een verplicht programma in het gemeenschappelijke deel ('maatschappijleer') en een programma dat gekozen kan worden in het profiel 'Economie & Maatschappij', 'Cultuur en Maatschappij' of het vrije deel ('maatschappijwetenschappen'). Maatschappijleer is een zelfstandig en verplicht vak voor alle leerlingen in de bovenbouw van het havo en vwo. Voor het vak zijn zowel voor havo als vwo 120 studielasturen per jaar beschikbaar. Er is een verplicht programma voorgeschreven, waarin vermeld staat wat de leerlingen moeten kennen en kunnen. Na de invoering van de tweede fase is de thematische aanpak vervangen door een domeinenaanpak. Het programma bestaat tegenwoordig uit de volgende domeinen: (1) Domein A: Vaardigheden, (2) Domein B: Rechtsstaat, (3) Domein C: Parlementaire democratie, (4) Domein D: Verzorgingsstaat en (5) Domein E: Pluriforme samenleving. In de *Handreiking schoolexamen maatschappijleer/maatschappijwetenschappen havo/vwo* is voorgeschreven dat *burgerschapsvorming* de centrale doelstelling van het vak maatschappijleer vormt en dat dit tevens het vertrekpunt is in de verschillende kennisdomeinen. Dit blijkt ook uit de inhoudelijke domeinen. Daarbij is algemene vorming belangrijk met nadruk op kennis, inzicht en vaardigheden met betrekking tot de huidige samenleving. De domeinen worden vanuit drie invalshoeken benaderd, namelijk vanuit de politiek-juridische, de sociaal-economische en de sociaal-culturele invalshoek. Het vak wordt afgesloten met een schoolexamen, waarvan de eindtermen slechts globaal beschreven zijn en waardoor er ruimte is voor scholen en docenten om een eigen invulling aan het programma te geven (SLO, 2007; SLO 2002).

Voor het vak maatschappijwetenschappen is het aantal studielasturen voor havo 320 en voor vwo 440. Ook voor maatschappijwetenschappen is er een verplicht programma voorgeschreven, waarin vermeld staat wat de havo- en vwo-leerlingen moeten kennen en kunnen. Tevens wordt hierbij uitgegaan van dezelfde invalshoeken als bij maatschappijleer. De domeinen waar het examenprogramma uit bestaat zijn (1) Domein A: Vaardigheden, (2) Domein B: Politieke besluitvorming, (3) Domein C: Massamedia, (4) Domein D: Multiculturele samenleving, (5) Domein E: Mens en werk, (6) Domein F: Criminaliteit en rechtsstaat, (7) Domein G: Milieu en beleid, (8) Domein H: Ontwikkelings-samenwerking. Het programma van maatschappijwetenschappen bevat domeinen die door middel van een centraal eindexamen en domeinen die door middel van een schoolexamen worden getoetst. Het centraal eindexamen heeft sinds 2008, zowel voor havo als vwo, betrekking op drie vaste domeinen: Domein B: Politieke besluitvorming, Domein C: Massamedia en Domein F: Criminaliteit en rechtsstaat. Politieke besluitvorming is altijd al, als enige domein, een verplicht onderdeel geweest. Als voorbereiding op het hoger onderwijs heeft het vak enerzijds betrekking op verdieping van kennis van en inzicht in de samenleving en anderzijds op (onderzoek)vaardigheden (SLO, 2007)

Door de nadruk die maatschappijleer (zowel maatschappijleer als –wetenschappen) legt op de politiek, kan verwacht worden dat het volgen ervan een belangrijke positieve invloed heeft op de politieke houdingen van leerlingen anno 2010. In de volgende paragraaf zullen we zien welke

verwachtingen de civic education theory omtrent deze relatie en omtrent de relatie tussen de politieke houdingen van leerlingen anno 2010 en hun verschillende sociaalstructurele kenmerken schept.

2.2 CIVIC EDUCATION THEORY EN HYPOTHESEN

Wat betreft de verschillen in politieke houdingen van middelbare scholieren anno 2010 en de samenhang ervan met de mate van blootstelling aan maatschappijleer, zijn er binnen de zogenoemde 'civic education theory' aanwijzingen te vinden die bij dit onderzoek als leidraad kunnen dienen. De meest prominente verklaring die ten grondslag ligt aan de relatie tussen het aantal jaren van onderwijs in maatschappijleer en de politieke houdingen kan worden gevonden in deze theorie. De 'civic education theory' is namelijk gebaseerd op het idee dat scholing in maatschappijleer leidt tot zowel vaardigheden, die noodzakelijk zijn om politiek betrokken te raken, als kennis om democratische beginselen te begrijpen en te accepteren (Sunshine Hillygus, 2005). Rosenstone en Hansen (1993) stellen dat goedgeschoolde burgers in meerdere mate zullen participeren, omdat hun scholing hen voorziet in 'vaardigheden die mensen nodig hebben om het abstracte onderwerp van politiek te begrijpen en te kunnen volgen en om de vraagstukken te kunnen onderzoeken en beoordelen. Bovendien zijn ze, vanwege hun opleiding, beter in staat om om te gaan met bureaucratische vereisten zoals bij het stemmen' (p. 136). Met andere woorden, educatie verlaagt de materiële en cognitieve participatiekosten (Wolfinger en Rosenstone, 1980).

De theorie stelt dat de beginselen van educatie belangrijk zijn. Om een democratisch burger te zijn is een minimaal begrip van het politieke systeem (waarin hij zijn voorkeuren uit en vertegenwoordigers kiest) vereist, om basisinformatie te kunnen bezitten, zoals waar en wanneer te stemmen bij verkiezingen. Als individuen niet kunnen lezen is het moeilijk om een stembiljet in te vullen of om een brief naar een gekozen volksvertegenwoordiger te sturen. Toch is het, afgezien van de beginselen van lezen en schrijven, minder duidelijk waarom verdere scholing in maatschappijleer het democratische gedrag zou beïnvloeden (Sunshine Hillygus, 2005).

De 'civic education hypothesis' of maatschappijleerhypothese geeft aan dat aanvullende jaren van maatschappijleeronderwijs kunnen blijven bijdragen aan politieke informatievoorziening dat de kosten van politieke betrokkenheid verder vermindert. Hoewel geletterdheid noodzakelijk kan zijn om te stemmen, het is misschien niet voldoende voor gemotiveerd en afgewogen besluitvorming door een stemmer. Hogere educatie verleent de kennis, vaardigheden en politieke bekendheid die de burger helpen om zijn weg te vinden in de politieke wereld. Daarnaast kan hogere educatie, door middel van het aanleren van concrete informatie over het politieke proces, burgers helpen bij het begrijpen van de relatie tussen politieke actie en het behoud van het democratisch systeem (Galston, 2001; Niemi & Junn, 1998; Torney-Purta, Schwille en Amadeo, 1999). Echter, niet van alle formele scholing kan verwacht worden dat het deze vaardigheden even goed helpt ontwikkelen. Impliciet gaat deze literatuur ervan uit dat educatie invloedrijk is bij de vorming van politieke betrokkenheid, mits de scholing maatschappijleeronderwijs bevat (Levine en Lopez, 2004). Het is onwaarschijnlijk dat bijvoorbeeld een computercursus leidt tot verbale vaardigheden die nodig zijn om deel te nemen aan een politiek debat, ook een biologiecursus zal gewoonlijk niet aanzetten tot politieke betrokkenheid. Het is maatschappijleer dat zorgt voor vaardigheden en middelen die nodig zijn om actief te zijn in de politieke wereld. Uit de bespreking van de literatuur bleek dat verschillende onderzoeken concluderen dat maatschappijleer de politieke kennis en politieke houdingen van de leerlingen versterkt, zelfs nadat gecontroleerd is voor derde variabelen zoals individuele motivatie en

familiesocialisatie effecten (Denver & Hands, 1990; Westholm, Lindquist & Niemi, 1990; Wittebrood, 1995; Niemi & Junn, 1998; Torney-Purta, 2001; Amadeo et al., 2002).

Derhalve kan geconcludeerd worden dat volgens de civic education hypothese de scholing, met name een maatschappijleerscholing, de capaciteit van burgers vergroot om te participeren in bestuur, doordat burgers de gedragingen en kennis leren die noodzakelijk zijn in het identificeren van politieke voorkeuren, begrijpen van politiek en het nastreven van politieke belangen (Sunshine Hillygus, 2005).

Op grond van de inhoud en doelstellingen van maatschappijleer en de nadruk die het curriculum legt op de politiek, kan verwacht worden dat het volgen van maatschappijleer een belangrijke positieve invloed heeft op de politieke houdingen van leerlingen. Verder komen we op basis van de theoretische beschouwing, te weten de 'civics education theory', en de empirische bevindingen tot de formulering van de volgende hypothesen, behorend tot de eerste onderzoeksvraag:

H(1a) Leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, vertonen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie dan leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd.

H(1b) Deze relatie tussen maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen is substantieel toe te schrijven aan het feit dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, meer politieke kennis hebben opgedaan dan leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd.

Naast deze hypothese over de relatie tussen het aantal jaren van scholing in maatschappijleer en de politieke houdingen van middelbare scholieren kunnen we vanuit reeds verrichte theoretische en empirische studies ook hypothesen formuleren over de relaties tussen de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen (geslacht, opleidingsniveau, opleidingsniveau ouders, etniciteit en leeftijd) en hun politieke houdingen anno 2010. Bovendien zoeken we de verklaring voor deze relaties eveneens in de mate van politieke kennis van de leerlingen.

Zo concludeerde Wittebrood (1992) in haar onderzoek dat vrouwen in de Nederland gemiddeld over minder politieke kennis beschikken dan mannen. Deze samenhang tussen geslacht en politieke kennis & interesse is vervolgens ook gebleken uit twee studies in de Verenigde Staten gevonden (Verba, Burns en Schlozman, 1997; Delli Carpini & Keeter, 1993). De eerstgenoemde Amerikaans studie stelt dat het verschil in het kennisniveau tussen de geslachten mogelijk wordt veroorzaakt door de heersende culturele opvatting dat politiek voornamelijk een mannenaangelegenheid is. Op vroege leeftijd en in hun latere politieke vorming krijgen jongens en meisjes te maken met een enkelzijdige blik op de politiek. Daarnaast hebben vrouwen gemiddeld minder beleidsfuncties of andere leidinggevende functies op hun werk en zijn vaker te vinden in de zorg, directe dienstverlening enzovoort, dan mannen. Politiek wordt door hen vaker gezien als een zaak 'ver' weg in Den Haag (Hermans & Van Snippenburg, 1996). Hierdoor zouden vrouwen in het algemeen minder interesse hebben in politiek en zich er minder mee kunnen identificeren, in tegenstelling tot mannen.

Volgens Neuman (1986) is opleidingsniveau een relevante verklarende factor voor de mate van politieke kennis. Hij zegt dat mensen die hoger opgeleid zijn over het algemeen abstracte zaken beter kunnen beseffen en hier beter mee kunnen omgaan, omdat hun cognitieve capaciteit meer ontwikkeld is. Daardoor kunnen zij ook (politieke) informatie makkelijker opnemen. Als we dit

toepassen op de politieke houdingen dan zien we dat, in het verlengde van de ‘civic education theory’, de hoger opgeleiden in het algemeen het abstracte onderwerp van politiek eerder kunnen begrijpen en volgen dan de lager opgeleiden. Dit zal er derhalve toe leiden dat de hoger opgeleiden meer kennis, inzicht en vaardigheden (houdingen) opdoen die ten goede komen aan de politieke houdingen.

Naast het opleidingsniveau van de leerling zelf, speelt het opleidingsniveau van de ouders ook een rol voor de mate van politieke kennis en interesse. Zowel in het onderzoek van Langton en Jennings (1968) als in die van Wittebrood (1995) wordt rekening gehouden met deze factor. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat leerlingen met bovengemiddeld opgeleide ouders de voordelen daarvan genieten. Hoger opgeleide ouders hebben over het algemeen, in vergelijking met lager opgeleide ouders, meer kennis, inzicht en vaardigheden op het gebied van politiek, die ze vervolgens (bewust en onbewust) overdragen op hun kinderen (politieke socialisatie). Daarnaast zijn leerlingen met lager opgeleide ouders relatief vaker omgeven door mensen met lagere politieke betrokkenheid. Leerlingen met lager opgeleide ouders zouden daardoor dus, in vergelijking met leerlingen met hoger opgeleide ouders, een achterstand ondervinden in hun politieke betrokkenheid.

Vervolgens kan ook verwacht worden dat er een verband bestaat tussen herkomst en de politieke betrokkenheid. Zo zullen allochtone leerlingen minder politieke kennis en interesse hebben dan autochtone leerlingen. Aansluitend op het voorgaande punt, kan hier worden geredeneerd dat allochtone leerlingen van huis uit relatief in mindere mate politieke socialisatie ondergaan. Dit kan worden verklaard doordat (minimaal een van) de ouders uit het buitenland komt, waardoor het begrip van de ouder(s) van de Nederlandse politiek vaak enigszins beperkt is. Dit heeft derhalve tot gevolg dat allochtone leerlingen in vergelijking met autochtone leerlingen minder politieke kennis, interesse en vaardigheden overgedragen krijgen dan autochtone leerlingen.

Voor de relatie tussen leeftijd en de politieke houdingen ontbreekt een duidelijk theoretisch verband. Net als Van Snippenburg, Hagemann en Hendriks Vettehen (2002) proberen we desondanks, uitgaande van de redenering ‘hoe ouder men is, hoe meer tijd men heeft gehad om kennis over politiek op te doen’, een bepaalde verwachting uit te spreken. Door het verstrijken van de jaren kan men ervan uitgaan dat er een cumulatie ontstaat van opgedane kennis, inzichten en vaardigheden. Dit kan uit verschillende kanalen worden gehaald waarmee men in het alledaagse leven te maken heeft, zoals schoolopleiding, krant, televisie, radio en internet. Men maakt hiervan gebruik om op de hoogte te blijven van het nieuws, dat voor een groot deel uit politiek en politieke onderwerpen bestaat. Politieke onderwerpen zijn daarnaast ook vaak onderwerp van gesprek in het dagelijks leven. De voorziening van kennis, inzicht en vaardigheden gaat op deze manier het hele leven door. Derhalve kunnen we een positief verband verwachten tussen leeftijd en politieke houdingen.

Uitgaande van deze theoretische beschouwingen en empirische bevindingen, komen we samenvattend tot de volgende hypothesen:

H(2) *Er wordt meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertoond door:*

H(2a) *jongens dan door meisjes;*

H(2b) *vwo-leerlingen dan door havo-leerlingen;*

H(2c) *leerlingen met hoger opgeleide ouders dan door
leerlingen met lager opgeleide ouders;*

H(2d) autochtone leerlingen dan door allochtone leerlingen;

H(2e) oudere leerlingen dan door jongere leerlingen.

H(2f) De verschillen tussen de politieke houdingen van de categorieën zijn substantieel toe te schrijven aan het feit dat leerlingen van de (onder hypothese 2a/b/c/d/e) als eerst genoemde categorie, meer politieke kennis hebben dan leerlingen van de als laatst genoemde categorie.

Toetsing van deze onderzoekshypothesen zal bijdragen aan de beantwoording van de verschillende onderzoeksvragen, en daarmee aan de realisering van de doelstelling van dit onderzoek. Daarbij zal tevens een uitgebreide toetsing van de civic education theory plaatsvinden.

HOOFDSTUK 3. METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING

Alvorens de hypothesen te toetsen en daarmee de onderzoeksvragen te beantwoorden, wordt in dit hoofdstuk een uiteenzetting gegeven van de onderzoeksopzet, waarbij de data, operationalisering en methodologie achtereenvolgens worden besproken.

3.1 DATA

De gegevens waarop onderhavig onderzoek zich baseert, zijn in september 2010 verzameld aan de hand van een elektronische vragenlijst. Zoals vermeld, wordt met dit onderzoek deels voortgebouwd op de voorgaande studies en vormt dit onderzoek een partiële replicatie van het onderzoek uit 1995 van Karin Wittebrood. In haar kwantitatieve onderzoek heeft zij destijds gebruik gemaakt van een schriftelijke, gestructureerde vragenlijst om een viertal politieke houdingen van de leerlingen te registreren. In onderhavig kwantitatief onderzoek is, behoudens enkele uitzonderingen¹, gebruik gemaakt van dezelfde vragenlijst als die van Wittebrood (1995) om dezelfde politieke houdingen van de leerlingen te meten anno 2010. Hierbij is de schriftelijke vragenlijst omgezet in een elektronische vragenlijst. De gehanteerde vragenlijst, zoals deze is voorgelegd aan de leerlingen, is opgenomen in de bijlage (zie bijlage A). Deze vragenlijst is opgezet met het software programma Limesurvey. Met behulp van dit programma zijn de vragenlijst en de data omgezet in een SPSS bestand.

Om hypothese 1a: *‘Leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, vertonen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie dan leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd’* en hypothese 1b: *‘Dit effect van maatschappijleer is substantieel toe te schrijven aan het feit dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, meer politieke kennis hebben opgedaan dan leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd’* te toetsen, zijn gegevens nodig van leerlingen die maatschappijleer gedurende een langere periode en een kortere periode (of geheel niet) hebben gevolgd². De te onderzoeken populatie bestaat uit alle leerlingen uit de bovenbouw van havo en vwo in Nederland die maatschappijleer volgen. Dit komt neer op maatschappijleerleerlingen van havo en vwo uit de vierde, vijfde en zesde klas van de middelbare school, die respectievelijk nul, één en twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd³ (mits de leerlingen nominaal studeren). Om de hypothesen 2a t/m 2f, over de relaties tussen de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen en hun politieke houdingen anno 2010, te toetsen zijn dezelfde gegevens gebruikt.

Aan de hand van het (door de SLO aangeleverde) scholenbestand van alle middelbare scholen in Nederland die zowel maatschappijleer als -wetenschappen geven, zijn de respondenten van dit onderzoek benaderd. Via de gegevens van, in totaal, 249 scholen is in juni 2010 (voor de zomervakantie van de middelbare school) een e-mail verstuurd naar alle scholen met het verzoek om mee te werken aan onderhavig onderzoek. Van deze 249 scholen hebben 33 scholen (13,3 procent) bevestigd mee te zullen werken. Vervolgens hebben, van deze 33 scholen, 15 scholen (45,5 procent) de vragenlijst daadwerkelijk en adequaat laten invullen en terugsturen door de leerlingen. Deze non-respons kan verklaard worden door enquêtemoeheid van de scholen, de grote drukte waarmee de docenten te maken hebben en door een gebrek aan middelen (zoals computerlokalen). De data-analyse in het volgende hoofdstuk is uiteindelijk gebaseerd op de gegevens van de leerlingen van de scholen in Nederland die de vragen daadwerkelijk hebben beantwoord en de vragenlijst hebben teruggestuurd. Het bedraagt in totaal 829 bovenbouwleerlingen uit 4 & 5 havo en 4,5 & 6 vwo van 15 verschillende middelbare scholen verspreid over Nederland.

In september 2010 (begin van het nieuwe schooljaar) is zowel via e-mail als telefonisch, contact opgenomen met de docenten maatschappijleer die hebben ingestemd om mee te doen aan het onderzoek, zodat deze precies op de hoogte zouden zijn van het plan van aanpak en zodat er geen onduidelijkheden zouden bestaan. Vervolgens is naar de docenten een link gestuurd, waarmee de vragenlijst digitaal geopend kan worden. De docenten hebben vervolgens een periode van drie weken in de maand september aangewezen gekregen, waarin het hele proces heeft plaatsgevonden (van het reserveren van tijd in de lessenreeks, het reserveren van computerruimtes tot de uiteindelijke afname van de digitale vragenlijst). De leerlingen hebben gedurende die periode tijdens een les maatschappijleer de mogelijkheid gekregen om, al dan niet in een computerlokaal, de vragenlijst digitaal in te vullen. Het invullen van de vragenlijst duurde gemiddeld circa 30 minuten. De analyse van de data is gedaan met behulp van SPSS.

De respondenten vormen geen systematische steekproef van alle studenten in de zin van bijvoorbeeld random sampling en/of een meertraps-clustersteekproef (niet representative of purposive). Dit kan de externe validiteit aantasten (mate van generaliseerbaarheid). De respondenten zijn leerlingen van scholen die mee wilden doen aan het onderzoek. Dit zou een bedreiging van de interne validiteit kunnen zijn. De scholen zijn daarentegen goed verspreid over heel Nederland⁴. Van de 12 provincies die Nederland telt, zijn er 8 vertegenwoordigd in het onderzoek (Overijssel, Noord-Brabant, Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Groningen, Zuid-Holland en Limburg). Daarnaast is op twee manieren onderzocht in welke mate de data in onderhavig onderzoek representatief zijn voor de gehele onderzoekspopulatie. Om te bepalen in welke mate de havo- en vwo-leerlingen uit de bovenbouw van de 15 middelbare scholen die hebben meegewerkt aan dit onderzoek (N=829) kenmerkend zijn voor de onderzoekspopulatie, is allereerst de verdeling van deze leerlingen over de verschillende landsdelen van Nederland vergeleken met de verdeling van de onderzoekspopulatie over de landsdelen (zie tabel 3.1). De representativiteit van de data is onderzocht aan de hand van de χ^2 (chi-kwadraat) toets. Hieruit blijkt dat er een significant verschil bestaat tussen de verdeling van de leerlingen die aan het onderzoek hebben meegewerkt en de verdeling van de totale onderzoekspopulatie naar de verschillende landsdelen van Nederland (de berekende $\chi^2=8,7 >$ dan de kritieke $\chi^2=7,8$, met $df=3$ en $\alpha= 0,05$). Dit wordt met name veroorzaakt door de onder- en oververtegenwoordiging van de leerlingen uit respectievelijk Noord-Nederland en Zuid-Nederland. Dit betekent dat de data voor wat betreft de verdeling van de leerlingen over Nederland niet geheel representatief zijn voor de gehele populatie.

Tabel 3.1: Verdeling van de totale onderzoekspopulatie (4 & 5 havo en 4,5 & 6 vwo-leerlingen) en de leerlingen die aan het onderzoek hebben meegewerkt naar landsdelen in 2010

	Totale populatie (N= 229.945)		Respondenten (N=829)	
	%	N	%	N
<i>Landsdelen</i>				
Noord-Nederland	9,7	22.260	2,1	17
Oost-Nederland	21,3	48.933	24,0	199
West-Nederland	46,9	107.872	43,8	363
Zuid-Nederland	22,1	50.880	29,0	240

Bron: CBS Statline (2010); Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

Tabel 3.2: Verdeling van de totale onderzoekspopulatie en de leerlingen die aan het onderzoek hebben meegewerkt naar de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken in 2010

	Totale populatie (N= 229.945)		Respondenten (N=829)	
	%	N	%	N
<i>Geslacht</i>				
Jongen	47,5	109.285	38,7	321
Meisje	52,4	120.659	61,3	508
<i>Opleidingsniveau</i>				
Havo	47,3	108.710	40,2	333
Vwo	52,7	121.235	59,8	496
<i>Etniciteit</i>				
Nederlander	82,7	189.614	89,0	738
Niet-Nederlander	17,3	39.707	11,0	91
<i>Klas</i>				
4 Havo	25,4	58.386	33,5	278
5 Havo	21,9	50.324	6,6	55
4 Vwo	18,8	43.283	15,7	130
5 Vwo	18,2	41.821	24,4	202
6 Vwo	15,7	36.131	19,8	164

Bron: CBS Statline (2010); Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

Vervolgens is onderzocht of de leerlingen die hebben meegewerkt aan het onderzoek kenmerkend zijn voor de totale onderzoekspopulatie met betrekking tot hun sociaalstructurele kenmerken (zie tabel 3.2). Gebaseerd op deze gegevens, afkomstig van het CBS (2010), zijn de verdelingen naar geslacht, opleidingsniveau, etniciteit en klas tussen de leerlingen uit het onderzoek en de gehele populatie met elkaar vergeleken. Ook bij deze vergelijking is de χ^2 (chi-kwadraat) toets gehanteerd. Hieruit volgt dat de respondenten wat betreft de verdeling over geslacht, opleidingsniveau en etniciteit niet significant verschillen van de populatie (met respectievelijk de berekende $\chi^2=3,1$, $\chi^2=2,0$ en $\chi^2=2,8 < \text{dan de kritieke } \chi^2=3,8$ met $df=1$ en $\alpha= 0,05$). Wat betreft de verdeling over de klassen verschillen respondenten wel significant van de populatie (de berekende $\chi^2=16,9 > \text{dan de kritieke } \chi^2=9,5$, met $df=4$ en $\alpha= 0,05$). Dit komt vooral doordat het aantal leerlingen uit het vijfde leerjaar van het havo ondervertegenwoordigd is in het onderzoek.

Enerzijds laat de vergelijking tussen de verdeling van de populatie en de respondenten naar geslacht, opleidingsniveau en etniciteit zien dat de resultaten representatief zijn voor de gehele populatie. Het feit dat het aantal respondenten groot is en verspreid is over heel Nederland draagt hier aan bij. Anderzijds blijkt uit de vergelijking tussen de verdeling van de populatie en de respondenten naar landsdeel en klas dat de resultaten niet geheel representatief zijn voor de totale populatie. Om deze reden is in de multivariate analyse gecontroleerd voor landsdeel.

3.2 OPERATIONALISERING

In dit onderzoek staat enerzijds de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen centraal en anderzijds de relaties tussen de afzonderlijke sociaal-structurele kenmerken van de leerlingen en hun politieke houdingen. Voor beide relaties zoeken we de verklaring voor het gevonden verband in de mate van politieke kennis. Hieruit volgen de centrale onderzoeksvariabelen: het maatschappijleercurriculum, de politieke houdingen, de afzonderlijke

sociaalstructurele kenmerken en de politieke kennis. Het maatschappijleercurriculum is reeds uitvoerig besproken in paragraaf 2.1. De verdeling van de deelnemende leerlingen naar het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd is opgenomen in tabel 3.4. In de volgende subparagrafen worden daarom de politieke houdingen, de sociaalstructurele kenmerken en de politieke kennis achtereenvolgens geoperationaliseerd. Om tot een betrouwbaar en valide resultaat te komen is ook hier, op enkele uitzonderingen na, volledig aangesloten bij de operationalisering van Wittebrood (1995).

3.2.1 Politieke houdingen

Volgens Wittebrood (1995) vallen de politieke houdingen uiteen in verschillende componenten: politieke interesse, politieke vervreemding, bereidheid tot politieke participatie en politieke intolerantie. Politieke interesse, politieke vervreemding en de bereidheid tot politieke participatie zijn in dit onderzoek soms samengenomen als politieke betrokkenheid. In het navolgende worden deze begrippen een voor een besproken, waarbij van elk begrip een omschrijving en operationalisering wordt gegeven. Daarnaast wordt per begrip verwezen naar de daarbij behoren vragen, zoals die zijn opgenomen in de vragenlijst (zie bijlage A). Ten slotte is aangegeven op welke manier de constructie van de meetinstrumenten is vastgesteld. Deze schaalconstructies voor de politieke houdingen en politieke kennis zijn, in aanvulling hierop, opgenomen in bijlage B.

3.2.1.1 Politieke betrokkenheid

Politieke interesse

Politieke interesse kan omschreven worden als een 'gevoel van belangstelling voor de gang van zaken in die sectoren van de samenleving waar het overheidsoptreden in het geding is of zou moeten zijn' (Wittebrood, 1995, p. 18). Het gaat om een relatie tussen de sociale en psychologische kenmerken van een individu en zijn politieke houdingen en gedragingen. Voor de operationalisering van het begrip kan men daarom kijken naar de relatie tussen de mate van politieke interesse en politiek gedrag: mensen die interesse hebben in politiek praten vaker over politiek, volgen meer het (politieke) nieuws in de media, zijn vaker politiek actief en hebben meer politieke kennis (Wittebrood, 1995).

In dit onderzoek is de politieke interesse van de leerlingen op twee manieren gemeten. Direct, door te vragen: [11] 'In welke mate ben je geïnteresseerd in de politiek?'. En indirect, door de volgende vier vragen te stellen over uitingen van politieke interesse: [5] 'Hoe vaak lees je iets over politiek in de krant?', [6] 'Hoe vaak kijk jij naar het NOS journaal, RTL nieuws of jeugdjournaal?', [7] 'Hoe vaak kijk jij naar tv programma's die politiek onderwerpen behandelen?' en [8] 'Hoe vaak praat jij over politiek?' (zie bijlage A). Gebaseerd op de antwoorden op deze vragen is een schaalscore geconstrueerd met een bereik van 0 tot en met 5, waarbij leerlingen met een hogere score meer politieke interesse hebben dan leerlingen met een lagere score (zie bijlage B). Voor een overzicht van de scores van de leerlingen op de politieke interesse wordt verwezen naar tabel 3.3.

Politieke vervreemding

Vervreemding houdt in het algemeen in dat een individu zich eerder op een afwijkende manier zal gedragen tegenover datgene waarvan hij vervreemd is dan volgens de (on)geschreven normen. Politieke vervreemding gaat om vervreemding van het politieke systeem en kan zowel betrekking hebben op 'negatieve gevoelens als op onverschilligheid jegens het politieke systeem' (Wittebrood, 1995, p. 19). Dit kan leiden tot verschillende soorten gedrag. Zo kan een politiek vervreemd individu zich afzonderen van de politiek (door bijvoorbeeld niet te stemmen) of juist onconventioneel participeren in de politiek (door bijvoorbeeld te demonstreren) (Wittebrood, 1995).

In navolging van Wittebrood en veel andere politicologische onderzoeken, worden politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme in dit onderzoek gebruikt als indicatoren voor het begrip politieke vervreemding. Bij politiek zelfvertrouwen gaat het om een 'gevoel dat men individueel invloed kan uitoefenen op politieke instellingen en processen', terwijl politiek cynisme 'gevoelens van ongelooft in de goede bedoelingen, oprechtheid en bekwaamheid van politici en bewindslieden' betreft (Wittebrood, 1995, pp. 19-20). In dit onderzoek is het politieke vertrouwen en politieke cynisme van de leerlingen geregistreerd door middel van een aantal stellingen, waarvan de leerlingen moesten aangeven in welke mate zij het met de stelling eens zijn (op een schaal van 1 t/m 5: van 'helemaal mee eens' t/m 'helemaal mee oneens'). Hiermee is aangesloten bij standaardvragen van het nationaal kiezersonderzoek (NKO).

Het politiek zelfvertrouwen van de leerlingen is gemeten met de stellingen: [19a] 'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik', [19b] 'De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stemmen van mensen, niet in hun meningen', [19c] 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet', en [19d] 'Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen, dat mijn stem er niet toe doet' (zie bijlage A). Het politiek cynisme van de leerlingen is gemeten met de stellingen: [19e] 'Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken', [19f] 'Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit', en [19g] 'Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheid' (zie bijlage A). Gebaseerd op de antwoorden zijn schaalscores geconstrueerd voor politiek zelfvertrouwen (bereik: van 0 t/m 4) en politiek cynisme (bereik: 0 t/m 3), waarbij leerlingen met een hogere score meer politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme vertonen dan leerlingen met een lagere score (zie bijlage B). Voor een overzicht van de scores van de leerlingen op politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme wordt verwezen naar tabel 3.3.

Bereidheid tot politieke participatie

Met politieke participatie bedoelen we in dit onderzoek 'het deelnemen aan activiteiten die burgers in staat stellen besluitvormingsprocessen te beïnvloeden waar overheidsoptreden in het geding is of zou moeten zijn' (Wittebrood, 1995, p. 20). We hebben gekozen om de bereidheid tot politieke participatie te meten (en niet de daadwerkelijke politieke participatie zelf), omdat middelbare scholieren geen of nauwelijks ervaring hebben met daadwerkelijke politieke participatie. Het is daarentegen wel plausibel dat voor leerlingen die zich kunnen voorstellen om - op de een of andere manier - te participeren in de politiek, de kans groter is om later politiek actief te worden, dan leerlingen die zich dat niet kunnen voorstellen.

De bereidheid tot politieke participatie van de leerlingen is aan de hand van verschillende vragen gemeten. Als eerst is gevraagd: [12] 'Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer, en dat je daaraan mag deelnemen. Zou je dan gaan stemmen?' (zie bijlage A). Daarna zijn de leerlingen nog twaalf mogelijke activiteiten van politieke participatie voorgelegd, onderverdeeld in conventionele en onconventionele participatie. Dit is gedaan in navolging van traditioneel onderzoek naar politieke participatie (Wittebrood, 1995). Per activiteit is de leerlingen gevraagd in hoeverre ze zich kunnen voorstellen dat ze de activiteit zouden uitvoeren (op een schaal van 1 t/m 5: van 'kan ik mij zeker voorstellen' t/m 'kan ik mij niet voorstellen'). De activiteiten van conventionele politieke participatie zijn: [21a] 'Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan', [21b] 'Een handtekeningenactie organiseren', [21c] 'Politieke affiches ophangen of aanplakken', [21e] 'Een handtekening zetten bij een handtekeningenactie', [21f] 'Met politici spreken of op een andere wijze politieke zaken bij hen naar voren brengen', [21h] 'Naar een

lezing of discussiebijeenkomst over een politiek onderwerp gaan' (zie bijlage A). De activiteiten van onconventionele politieke participatie zijn: [21d] 'Politieke leuzen spuiten op muren, gebouwen, w.c.'s, enz.', [21g] 'Bezetten van gebouwen', [21i] 'Deelnemen aan een demonstratie', [21j] 'Deelnemen aan een boycotactie', [21k] 'Het verkeer ophouden of blokkeren', en [21l] Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen (zie bijlage A). Gebaseerd op de antwoorden zijn schaalscores geconstrueerd voor bereidheid tot conventionele politieke participatie (bereik: van 0 t/m 6) en bereidheid tot onconventionele politieke participatie (bereik: 0 t/m 6), waarbij leerlingen met een hogere score meer bereidheid tot politieke participatie vertonen dan leerlingen met een lagere score (zie bijlage B). Voor een overzicht van de scores van de leerlingen op de bereidheid tot (on)conventionele politieke participatie wordt verwezen naar tabel 3.3.

3.2.1.2 Politieke (in)tolerantie

Met politieke tolerantie bedoelen we in dit onderzoek 'de acceptatie van mensen en groepen die in de samenleving een culturele minderheid vertegenwoordigen vanwege sekse, etnische achtergrond of ras' (Wittebrood, 1995, p. 22).

Als indicatoren voor het begrip politieke (in)tolerantie worden in dit onderzoek autoritarisme en etnocentrisme gebruikt. Bij autoritarisme gaat het om 'een voorkeur voor het nastreven van conventioneel gedrag en heersende normen, evenals naar de neiging zich te onderwerpen aan het bestaande gezag' (Wittebrood, 1995, p. 22). Bij etnocentrisme wordt er een onderscheid gemaakt tussen de eigen groep en andere groepen, waarbij de andere groepen als onderschikt worden beschouwd aan de eigen groep. In dit onderzoek zijn autoritarisme en etnocentrisme gemeten door middel van zeven stellingen, waarvan de leerlingen moesten aangeven in welke mate zij het met de stelling eens zijn (op een schaal van 1 t/m 5: van 'helemaal mee eens' t/m 'helemaal mee oneens'). Hiermee is aangesloten bij standaardvragen van bestaand jeugdonderzoek (Wittebrood, 1995).

Autoritarisme onder de leerlingen is gemeten aan de hand van de volgende stellingen: [20a] 'Het belangrijkste wat kinderen moeten leren is gehoorzaamheid en eerbied voor gezag', [20b] 'Jongeren worden soms opstandig, maar wanneer zij ouder worden, horen zij daar overheen te groeien en rustiger te worden', [20c] 'In een groep moet in de eerste plaats orde heersen', [20d] 'Oproerkraaiers en herrieschoppers zouden veel forser moeten worden aangepakt dan meestal gebeurt', [20e] 'Wat jongeren op de eerste plaats moeten leren is zelfbeheersing en vastberadenheid', [20f] 'Een sterk persoon laat zijn gevoelens en emoties niet zien', en [20g] 'De meeste sociale problemen zullen zijn opgelost als we ons op een of andere manier zouden kunnen ontdoen van krakers en woonwagenvolk' (zie bijlage A). Etnocentrisme onder de leerlingen is gemeten aan de hand van de volgende stellingen: [20h] 'Werkloze Turken zou men zonder meer terug naar hun land moeten sturen', [20i] 'Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden', [20j] 'Onze sociale voorzieningen zijn niet bedoeld voor Oost-Europese arbeidsimmigranten', [20k] 'Zigeuners zouden bij de grens teruggestuurd moeten worden', [20l] 'Buitenlanders vormen een bedreiging voor onze cultuur', [20m] 'Surinamers in ons land zouden veel van hun eigen sociale problemen oplossen als ze niet zo onverantwoordelijk, gemakzuchtig en kortzichtig waren', en [20n] 'Poolse arbeids-immigranten pikken de baantjes in van Nederlandse arbeiders' (zie bijlage A). Gebaseerd op de antwoorden zijn schaalscores geconstrueerd voor autoritarisme (bereik: van 0 t/m 4) en etnocentrisme (bereik: 0 t/m 4), waarbij leerlingen met een hogere score meer autoritair en etnocentrisch zijn dan leerlingen met een lagere score (zie bijlage B). Voor een overzicht van de scores van de leerlingen op autoritarisme en etnocentrisme wordt verwezen naar tabel 3.3.

Tabel 3.3: Verdeling van de leerlingen uit het onderzoek naar verschillende politieke houdingen

	Respondenten (N = 829)	
	%	N
<i>Politieke interesse</i>		
0 laag	10,9	90
1	19,4	161
2	21,0	174
3	18,1	150
4	16,5	137
5 hoog	14,1	117
<i>Politiek cynisme</i>		
0 laag	3,5	29
1	32,1	266
2	41,5	344
3 hoog	22,9	190
<i>Politiek zelfvertrouwen</i>		
0 laag	9,2	76
1	28,7	238
2	38,2	317
3	21,1	175
4 hoog	2,8	23
<i>Deelname aan Tweede Kamer verkiezingen</i>		
0 laag	2,3	19
1	10,1	84
2	10,1	84
3	28,3	235
4 hoog	49,1	407
<i>Conventionele politieke participatie</i>		
0 laag	5,4	45
1	12,5	104
2	17,9	148
3	17,4	144
4	20,7	172
5	13,5	112
6 hoog	12,5	104
<i>Onconventionele politieke participatie</i>		
0 laag	14,0	116
1	31,0	257
2	22,1	183
3	11,1	92
4	8,0	66
5	7,5	62
6 hoog	6,4	53
<i>Autoritarisme</i>		
0 laag	4,5	37
1	18,9	157
2	28,1	233
3	25,1	208
4 hoog	23,4	194
<i>Etnocentrisme</i>		
0 laag	4,7	39
1	13,1	109
2	30,8	255
3	24,8	206
4 hoog	26,5	220

Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

3.2.2 Sociaalstructurele kenmerken

De sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen die zijn verzameld betreffen hun geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, opleidingsniveau van hun ouders en etniciteit. De sociaalstructurele kenmerken zijn gemeten aan de hand van onderstaande vragen uit de vragenlijst (zie bijlage A). In de vragenlijst is een vraag opgenomen die direct naar het geslacht van de respondent vraagt [1]. Hierbij zijn jongens en meisjes vanzelfsprekend in aparte categorieën verdeeld. Ook de leeftijd is direct gevraagd [2]. Wat betreft de leeftijd zijn de leerlingen uiteindelijk verdeeld over 2 categorieën: 15 jaar of jonger en 16 jaar of ouder. Het opleidingsniveau van de leerlingen is vastgesteld aan de hand van de vraag naar de klas waarin de leerlingen op dat moment zaten [3]. Hierbij zijn havo en vwo uiteindelijk als aparte categorieën onderscheiden. Daarnaast is het opleidingsniveau van de ouders bepaald door te vragen naar de hoogst genoten opleiding van de vader en de moeder [33 & 34]. De opleiding van de ouder met het hoogste niveau is gebruikt om het opleidingsniveau van de ouders te bepalen. Voor de leerlingen die niet wisten welk opleidingsniveau (één van) de ouders (heeft) hebben genoten en de leerlingen die het om privacyredenen niet hebben willen vermelden, is de gemiddelde waarde van het opleidingsniveau van (één van) de ouders genomen. Er zijn drie opleidingsniveaus van de ouders onderscheiden, oplopend van laag tot en met hoog. De etniciteit is bepaald aan de hand van de volgende vraag [32] 'Tot welke bevolkingsgroep reken jij jezelf?'. Met betrekking tot etniciteit zijn in onderhavig onderzoek twee categorieën onderscheiden, namelijk: Nederlanders en niet-Nederlanders. Ten slotte is er in de analyse gecontroleerd voor het eventuele effect van de controle variabele landsdeel en kerklidmaatschap. Het landsdeel betreft het deel van Nederland waar de school van de leerlingen zich bevindt. Het landsdeel is bepaald aan de hand van de vraag naar de schoolnaam [1] en is onderverdeeld in de categorieën: Noord-Nederland, Oost-Nederland, Zuid-Nederland en West-Nederland. Het kerklidmaatschap is vastgesteld aan de hand van de vraag [30] 'Reken jij jezelf tot een bepaalde godsdienst of levensbeschouwelijke groepering? Zo ja welke?'. Voor het kerklidmaatschap zijn twee categorieën onderscheiden, namelijk leerlingen die wel en niet lid zijn van een kerk. Voor de verdeling van de leerlingen over deze verschillende sociaalstructurele kenmerken wordt verwezen naar tabel 3.4.

3.2.3 Politieke kennis

Zoals vermeld, is naast de politieke houdingen en de sociaalstructurele kenmerken ook het niveau van politieke kennis van de leerlingen gemeten. In onderhavig onderzoek is het politieke kennisniveau van de leerlingen gemeten aan de hand van de volgende zeven vragen over de Nederlandse politiek die opgenomen zijn in de vragenlijst: [23] 'Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?', [24] 'Welke politieke partij heeft op dit moment de meeste zetels in de Tweede Kamer?', [25] 'Welke van de volgende politieke partijen is de grootste voorstander van een gekozen burgemeester?', [26] 'Welke van de volgende politieke partijen is de grootste tegenstander van abortus?', [27] 'Welke partijen vormden het vierde Kabinet-Balkenende (2007-2010)?', [28] 'Welke van de onderstaande personen was minister van Financiën tijdens het vierde Kabinet-Balkenende (2007-2010)?' en [29] 'Welk orgaan staat in Nederland aan het hoofd van een gemeente?' (zie bijlage A). Op basis van de gegeven antwoorden is een schaalscore gemaakt van het politieke kennisniveau met een bereik van 0 tot en met 7, waarbij leerlingen met een hogere score vanzelfsprekend een hoger kennisniveau hebben dan leerlingen met een lagere score (zie bijlage B). Voor de verdeling van de leerlingen naar politieke kennis wordt verwezen naar tabel 3.5.

Tabel 3.4: Verdeling van de leerlingen uit het onderzoek naar de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken alsmede naar het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd

	Respondenten (N = 829)	
	%	N
<i>Geslacht</i>		
Jongen	38,7	321
Meisje	61,3	508
<i>Opleidingsniveau</i>		
Havo	40,2	333
Vwo	59,8	496
<i>Leeftijd</i>		
15 jaar of jonger	35,1	291
16 jaar of ouder	64,9	538
<i>Opleidingsniveau ouders</i>		
Laag	4,0	33
Midden	18,0	149
Hoog	78,0	647
<i>Etniciteit</i>		
Nederlander	89,0	738
Niet-Nederlander	11,0	91
<i>Kerklidmaatschap</i>		
Niet	59,2	491
Wel	40,8	338
<i>Landsdelen</i>		
Noord-Nederland	2,1	17
Oost-Nederland	24,0	199
West-Nederland	43,8	363
Zuid-Nederland	29,0	240
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>		
Geen	59,7	495
Een	26,1	216
Twee	14,2	118

Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

Tabel 3.5: Verdeling van de leerlingen uit het onderzoek naar politieke kennis

	Respondenten (N = 829)	
	%	N
<i>Politieke kennis</i>		
0 laag	3,6	30
1	7,5	62
2	11,8	98
3	15,9	132
4	22,3	185
5	25,3	210
6	11,0	91
7 hoog	2,5	21

Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

3.3 METHODE

De hypothesen uit het vorige hoofdstuk zijn getoetst met behulp van zowel bivariate als multivariate regressieanalysestechnieken. In de eerste stap, om hypothese 1a – over de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen – te toetsen, is allereerst een bivariate analyse uitgevoerd. Hiermee is onderzocht of er een relatie bestaat tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen, door de gemiddelde scores van de categorieën leerlingen (met geen, een of twee jaar maatschappijleer) op de politieke houdingen met elkaar te vergelijken. Hierbij is met een Anova-toets onderzocht of de verschillen tussen de categorieën significant zijn. De bivariate analyse geeft echter slechts een voorlopige beschrijving, waarmee de hypothese formeel niet kan worden getoetst. Om een adequate schatting te krijgen van de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, is vervolgens gebruik gemaakt van een multivariate analyse (model 1). Bij deze analyse is de mogelijk verstorende invloed van overige variabelen op de politieke houdingen van leerlingen zoveel mogelijk uitgesloten, door het opnemen van controlevariabelen in het model. Zo is rekening gehouden met de sociaalstructurele kenmerken geslacht, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau en opleidingsniveau van de ouders van de leerlingen. Daarnaast is gecontroleerd voor kerklidmaatschap en het landsdeel waar de middelbare scholen gesitueerd zijn.

In de tweede stap, om de hypothesen 2a t/m 2e – over de relatie tussen de sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen en hun politieke houdingen – te toetsen, is hetzelfde stramien gevolgd als bij de toetsing van hypothese 1a. Er is eerst per sociaalstructureel kenmerk afzonderlijk (geslacht, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau en opleidingsniveau van de ouders) een bivariate analyse uitgevoerd naar de relatie tussen het specifieke kenmerk en de politieke houdingen van de leerlingen. Per sociaalstructureel kenmerk is een vergelijking gemaakt van de gemiddelde scores op de politieke houdingen (bijvoorbeeld een vergelijking tussen de scores van jongens en meisjes op de politieke interesse). Hierbij is met een Anova-toets onderzocht of de verschillen tussen de categorieën significant zijn. Daarna is wederom, om een adequate schatting te krijgen van de samenhang tussen een sociaalstructureel kenmerk en de politieke houdingen van de leerlingen, gebruik gemaakt van een multivariate analyse (model 1). Er is bij deze analyse per sociaal structureel kenmerk van de leerlingen rekening gehouden met de andere sociaalstructurele kenmerken. Daarnaast is wederom gecontroleerd voor kerklidmaatschap en het landsdeel.

In de derde stap, om de hypothesen 1b en 2af t/m 2ef te toetsen – waarbij een verklaring wordt gezocht voor bovenstaande relaties in de mate van politieke kennis van de leerlingen – is nogmaals een bivariate en een multivariate analyse uitgevoerd. Met de bivariate analyse is onderzocht of er een relatie bestaat tussen de verschillende categorieën leerlingen en hun politieke kennis, door de gemiddelde scores op de politieke kennis van de categorieën met elkaar te vergelijken. Met de Anova-toets is onderzocht of de verschillen tussen de categorieën significant zijn. Vervolgens is een multivariate analyse (model 2) toegepast om een verklaring te geven voor de relatie tussen maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen enerzijds alsmede voor de relaties tussen de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van de leerlingen anderzijds. Dit is gedaan door in de multi-variate analyse (die gebruikt is om de hypothesen 1a en 2a t/m 2e te toetsen) de variabele politieke kennis op te nemen. Door de multivariate analysemodellen met en zonder politieke kennis onderling te vergelijken (waaruit blijkt in welke mate politieke kennis het oorspronkelijke verband weg verklaard), is onderzocht in welke mate politieke kennis de verklaring is voor de genoemde relaties.

HOOFDSTUK 4. DATA-ANALYSE EN HYPOTHESETOETSING

In dit hoofdstuk worden de data met betrekking tot de politieke houdingen en kennis van de leerlingen geanalyseerd. Deze data-analyse wordt uitgevoerd door middel van bivariate en multivariate analysetechnieken. Hiermee worden enerzijds de hypothesen over de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en politieke houdingen (Hypothese 1a) alsmede de relaties tussen de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken en politieke houdingen van leerlingen (Hypothese 2a t/m e) getoetst. Anderzijds worden de hypothesen getoetst over de verklaring voor deze relaties, die gezocht worden in de mate van politieke kennis van de leerlingen (Hypothese 1b en 2f). Met deze hypothesetoetsingen kunnen de onderzoeksvragen van de onderhavige studie worden beantwoord.

4.1 MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.1.1 De relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen

Om te onderzoeken of leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen die maatschappijleer korter of nog niet hebben gevolgd, is allereerst door middel van een bivariate analyse getoetst of er verschillen zijn tussen de gemiddelde scores van de categorieën leerlingen op de politieke houdingen. Er is een vergelijking gemaakt tussen de gemiddelde scores op de politieke houdingen van leerlingen uit vier en vijf havo en vwo en zes vwo van de middelbare school die respectievelijk geen, één en twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd⁵. In tabel 4.1 zijn voor deze drie afzonderlijke categorieën leerlingen de gemiddelde scores per politieke houding – dat zijn politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie, autoritarisme en etnocentrisme – weergegeven in de eerste rij. De in hoofdstuk twee geformuleerde hypothese 1a stelt dat *“leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen die maatschappijleer korter of nog niet hebben gevolgd”*. Dit houdt in dat het in de lijn der verwachting ligt dat naarmate de leerlingen langer maatschappijleer hebben gevolgd, de gemiddelde scores op politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie per jaar significant hoger zijn, terwijl de scores op politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme per jaar significant lager zijn. Uit de gegevens van de eerste rij van tabel 4.1 blijkt dat voor elke politieke houding de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen, met uitzondering van de bereidheid tot onconventionele politieke participatie. Leerlingen die langer zijn blootgesteld aan maatschappijleer (van geen tot één tot twee jaar) vertonen enerzijds gemiddeld meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie en anderzijds vertonen ze gemiddeld minder politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme dan leerlingen die korter zijn blootgesteld aan maatschappijleer. Deze verschillen op de zeven politieke houdingen zijn tevens statistisch significant.

Dit is echter een voorlopige toetsing, waarbij nog niet gecontroleerd is voor alternatieve verklaringen van het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen. Het is derhalve nog onduidelijk of de gevonden verschillen tussen de gemiddelde

scores op de politieke houdingen van de leerlingen die maatschappijleer gedurende geen, een en twee jaar hebben gevolgd, uitsluitend kunnen worden toegeschreven aan het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd. De verschillen zouden mogelijkerwijs ook veroorzaakt kunnen worden door verschillen in sociaalstructurele kenmerken tussen de drie categorieën leerlingen alsmede door kerklidmaatschap en het landsdeel waar hun school zich bevindt. Met deze alternatieve verklaringen is rekening gehouden in de multivariate analyse (model 1) door te controleren voor de sociaalstructurele kenmerken van de leerlingen, kerklidmaatschap en het landsdeel. De effectparameters die uit de multivariate analyse zijn voortgekomen, zijn – voor alle politieke houdingen afzonderlijk – opgenomen in tabel 4.2.

Met de effectparameters die zijn weergegeven in de tweede rij van tabel 4.2 (onder model 1) kan hypothese 1a worden getoetst. Het betreft de effectparameters die horen bij de variabele maatschappijleer. Op basis van hypothese 1a wordt verwacht dat de effectparameters van maatschappijleer voor de meeste politieke houdingen een positieve significante waarde aannemen, terwijl een negatieve significante waarde wordt verwacht voor politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme. Uit deze gegevens blijkt dat de richting van de parameters voor elke politieke houding in de verwachte richting liggen, wederom met uitzondering van de bereidheid tot onconventionele politieke participatie. Dus naarmate de leerlingen een jaar langer maatschappijleer volgen, vertonen ze enerzijds meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie, en anderzijds minder politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme. De effectparameters zijn voor de meeste politieke houdingen tevens statistisch significant. Voor politiek zelfvertrouwen en de bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie zijn de parameters echter niet statistisch significant. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de parameters voor politieke betrokkenheid voor drie van de zes houdingen – politieke interesse, politiek cynisme en de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezing – in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn, terwijl voor politieke intolerantie alle parameters in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. *De definitieve conclusie luidt derhalve dat hypothese 1a voor de politieke intolerantie van de leerlingen volledig kan worden aanvaard, maar dat deze voor hun politieke betrokkenheid slechts gedeeltelijk kan worden aanvaard.*

4.1.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen

In het bovenstaande is geconcludeerd dat hypothese 1a aanvaard is voor politieke interesse, politiek cynisme, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, autoritarisme en etnocentrisme. Dit betekent dat naarmate de leerlingen langer maatschappijleer volgen, ze enerzijds per jaar significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen vertonen, en anderzijds per jaar significant minder politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme vertonen. Hypothese 1b veronderstelt dat *deze relatie tussen maatschappijleer en de genoemde politieke houdingen van leerlingen substantieel toe te schrijven is aan het feit dat de leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, meer politieke kennis hebben opgedaan dan leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd*. Om dit te onderzoeken is wederom gebruik gemaakt van een bivariate en een multivariate analyse.

Met behulp van de bivariate analyse is allereerst getoetst of er verschillen zijn tussen de gemiddelde scores van de categorieën leerlingen die maatschappijleer gedurende een, twee of drie jaar hebben

gevolgd. Hiervoor zijn de gemiddelde scores, die het politieke kennisniveau aangeven, van de leerlingen uit respectievelijk de vierde, vijfde en de zesde klas met elkaar vergeleken. Deze scores zijn weergegeven in de eerste rij van tabel 4.3. Op basis van hypothese 1b kan worden verwacht dat naarmate de leerlingen langer zijn blootgesteld aan maatschappijleer, de gemiddelde score op politieke kennis per leerjaar significant hoger is. Uit de gegevens blijkt dat de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. Dus leerlingen die langer maatschappijleer hebben gevolgd (van geen tot één tot twee jaar) hebben gemiddeld meer politieke kennis dan leerlingen die korter (of nog geen) maatschappijleer hebben gevolgd.

Dit betekent echter nog niet dat de relatie tussen maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen verklaard kan worden door de mate van politieke kennis. Om dit te onderzoeken is de multivariate analyse, die gebruikt is om hypothese 1a te toetsen, uitgebreid met de variabele politieke kennis (model 2). Met het opnemen van de variabele politieke kennis in het model wordt, op basis van hypothese 1b, verwacht dat de relatie tussen maatschappijleer en de afzonderlijke politieke houdingen – politieke interesse, politiek cynisme, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, autoritarisme en etnocentrisme – wordt weg verklaard. Met de parameters uit de tweede rij van tabel 4.2 (onder model 2) kan hypothese 1b worden getoetst. Na het opnemen van de variabele politieke kennis in het model zien we dat de relatie tussen maatschappijleer en de politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen aanzienlijk kleiner is (respectievelijk van 0,30 naar 0,06 en van 0,20 naar 0,06). De relatie was statistisch significant, maar na het opnemen van de variabele politieke kennis is die relatie voor zowel politieke interesse als bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen niet meer significant. Er kan dus geconcludeerd worden dat de relatie tussen maatschappijleer en politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen substantieel verklaard wordt door politieke kennis. De relatie tussen maatschappijleer en politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme is in mindere mate gedaald na het opnemen van politieke kennis (respectievelijk: van -0,15 naar -0,11, van -0,15 naar -0,14 en van -0,18 naar -0,15). Voor politiek cynisme en etnocentrisme is de significante relatie met maatschappij weliswaar minder geworden, maar desalniettemin is het nog steeds statistisch significant. De relatie tussen maatschappij en autoritarisme is weliswaar net niet meer significant, maar dat komt doordat het voor het opnemen van politieke kennis ook al bijna niet meer significant was. Hierdoor kan worden geconcludeerd dat de relatie tussen maatschappijleer en politiek cynisme, etnocentrisme alsmede autoritarisme slechts gedeeltelijk wordt verklaard door politieke kennis. *Derhalve luidt de eindconclusie dat hypothese 1b voor politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen volledig aanvaard kan worden, terwijl de hypothese voor politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme gedeeltelijk aanvaard kan worden.*

4.2 GESLACHT EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.2.1 De relatie tussen geslacht en politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 2a over de relatie tussen het geslacht en de politieke houdingen stelt dat *jongens meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan meisjes*. Om dit na te gaan zijn allereerst de gemiddelde scores van de jongens op de politieke houdingen vergeleken met die van de meisjes. Voor beide categorieën zijn de gemiddelde scores weergegeven in de tweede rij van tabel 4.1. Op basis van hypothese 2a kan worden verondersteld dat voor jongens de gemiddelde scores op politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie significant hoger

zijn, terwijl de scores op politiek cynisme, autoritarisme en ethocentrisme significant lager zijn dan voor meisjes. Uit de data van tabel 4.1 kan worden afgeleid dat dit slechts geldt voor drie politieke houdingen van de politieke betrokkenheid. Jongens vertonen gemiddeld significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie dan meisjes. Daarentegen liggen de scores voor politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot conventionele politieke participatie, autoritarisme en ethocentrisme niet in de verwachte richting, waarbij bovendien jongens gemiddeld significant minder politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot conventionele politiek participatie vertonen en gemiddeld significant meer autoritarisme en ethocentrisme vertonen dan meisjes.

Net als bij hypothese 1a is ook hier rekening gehouden met de alternatieve verklaringen. In de multivariate analyse (model 1) is daarom rekening gehouden met de andere sociaalstructurele kenmerken en het aantal jaren maatschappijleer dat de leerlingen hebben gevolgd. Daarnaast is gecontroleerd voor kerklidmaatschap en landsdeel. Met behulp van de parameters, weergegeven in de derde rij van tabel 4.2 (onder model 1), kan hypothese 2a worden getoetst. Het betreft de effectparameters die horen bij de variabele geslacht. Op basis van hypothese 2a kan worden verwacht dat de effectparameters van meisjes voor de meeste politieke houdingen een negatieve significante waarde aannemen, terwijl een positieve significante waarde kan worden verwacht voor politiek cynisme, autoritarisme en ethocentrisme. Uit de multivariate analyse blijkt dat de effectparameters voor politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. Dit houdt in dat jongens significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie vertonen dan meisjes. De effectparameters voor politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot conventionele politieke participatie, autoritarisme en ethocentrisme liggen daarentegen niet in de verwachte richting liggen, waarbij die van autoritarisme en ethocentrisme bovendien statistisch significant zijn. Dit betekent dat jongens significant meer autoritarisme en ethocentrisme vertonen dan meisjes. Geconcludeerd kan worden dat de parameters voor politieke betrokkenheid voor drie van de zes houdingen – politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezing en tot onconventionele politieke participatie – in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. De definitieve conclusie luidt daarom dat *hypothese 2a voor de politieke intolerantie van de leerlingen moet worden verworpen. Voor de politieke betrokkenheid kan de hypothese slechts gedeeltelijk worden aanvaard.*

4.2.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen geslacht en politieke houdingen van leerlingen

Uit de toetsing van hypothese 2a is gebleken dat de hypothese aanvaard is voor politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie. Dit betekent dat jongens significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie vertonen dan meisjes. Hypothese 2af stelt dat *deze verschillen substantieel zijn toe te schrijven aan het feit dat jongens meer politieke kennis hebben dan meisjes*. Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van een bivariate en een multivariate analyse.

Met behulp van de bivariate analyse is allereerst getoetst of de gemiddelde scores van jongens en meisjes op politieke kennis van elkaar verschillen. Deze scores zijn weergegeven in de tweede rij van

tabel 4.3. Gebaseerd op hypothese 2af kan worden verwacht dat de gemiddelde score op politieke kennis van de jongens significant hoger is dan die van de meisjes. Uit de gegevens blijkt dat de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. Dus jongens hebben gemiddeld significant meer politieke kennis dan meisjes.

Hieruit kunnen we echter nog niet concluderen dat de significant hogere scores van jongens op de politieke houdingen verklaard kunnen worden door de mate van politieke kennis. Om dit te onderzoeken is het uitgebreide model van de multivariate analyse gebruikt, waarin de variabele politieke kennis is opgenomen (model 2). Met het opnemen van de variabele politieke kennis in het model wordt, op basis van hypothese 2af, verondersteld dat het significante verschil tussen jongens en meisjes op de afzonderlijke politieke houdingen – politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie – wordt weg verklaard. Met de parameters uit de derde rij van tabel 4.2 (onder model 2) kan hypothese 2af worden getoetst. Na het opnemen van de politieke kennis in het model zien we dat het verschil tussen jongens en meisjes voor zowel de politieke interesse als de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen als de bereidheid tot onconventionele politieke participatie vrijwel gelijk blijft. De verschillen zijn bovendien nog steeds, in dezelfde mate, statistisch significant. Hieruit blijkt dat de mate van politieke kennis niet de verklaring is voor het verschil in politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie tussen jongens en meisjes. *Derhalve is de eindconclusie dat hypothese 2af voor politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie moet worden verworpen.*

4.3 OPLEIDINGSNIVEAU EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.3.1 De relatie tussen opleidingsniveau en politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 2b gaat over het verband tussen het opleidingsniveau van de leerlingen en hun politieke houdingen en stelt dat *vwo-leerlingen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan havoleerlingen*. Om dit verband te onderzoeken zijn ook hier allereerst de gemiddelde scores op de politieke houdingen van de havo- en vwo-leerlingen met elkaar vergeleken. Voor zowel de havo- als de vwo-leerlingen zijn hun scores weergegeven in de derde rij van tabel 4.1. Hypothese 2b veronderstelt dat de gemiddelde scores van de vwo-leerlingen op de meeste politieke houdingen significant hoger zijn, terwijl de scores op politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme significant lager zijn dan de gemiddelde scores van de havoleerlingen. Uit de gegevens van tabel 4.1 blijkt dat voor elke politieke houding de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen, wederom met uitzondering van de bereidheid tot onconventionele politieke participatie. Dit betekent dat vwo-leerlingen enerzijds gemiddeld meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie vertonen, en anderzijds gemiddeld minder politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme vertonen dan havoleerlingen. Deze verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen op de zeven politieke houdingen zijn tevens statistisch significant. De gemiddelde scores voor de bereidheid tot onconventionele politieke participatie liggen niet in de verwachte richting (vwo-leerlingen scoren lager dan havoleerlingen), waarbij het verschil eveneens significant is.

Vervolgens is in de multivariate analyse (model 1) rekening gehouden met de alternatieve verklaringen voor het effect (andere sociaalstructurele kenmerken en aantal jaren maatschappijleer dat de leerlingen hebben gevolgd). Daarnaast is gecontroleerd voor kerklidmaatschap en het

landsdeel. Hypothese 2b kan getoetst worden aan de hand van de effectparameters die zijn opgenomen in de vierde rij van tabel 4.2 (onder model 1). In deze rij staan de effectparameters die horen bij de variabele opleidingsniveau. Op basis van hypothese 2b wordt verwacht dat de effectparameters van het opleidingsniveau vwo voor de meeste politieke houdingen een positieve significante waarde aannemen, terwijl een negatieve significante waarde wordt verwacht voor politiek cynisme, autoritarisme en ethocentrisme. Uit deze gegevens blijkt dat de richting van de parameters voor elke politieke houding in de verwachte richting liggen, wederom met uitzondering van de bereidheid tot onconventionele politieke participatie. Dus vwo-leerlingen vertonen enerzijds meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie, en anderzijds minder politiek cynisme, autoritarisme en ethocentrisme dan havoleerlingen. De effectparameters zijn voor de meeste politieke houdingen tevens statistisch significant. De parameters voor politiek cynisme en autoritarisme zijn echter niet statistisch significant. Voor onconventionele politieke participatie is de parameter, naast het feit dat deze niet in de verwachte richting ligt, tevens statistisch significant. Dit betekent dat vwo-leerlingen significant minder bereidheid tot onconventionele politieke participatie vertonen dan havoleerlingen. Geconcludeerd kan worden dat de parameters voor politieke betrokkenheid voor vier van de zes houdingen – politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezing en tot conventionele politieke participatie – in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn, en dat voor politieke intolerantie de parameter van een van de twee houdingen – ethocentrisme – in de verwachte richting ligt en statistisch significant is. De definitieve conclusie omtrent hypothese 2b luidt dus als volgt: *hypothese 2b kan wat betreft de politieke intolerantie voor de helft worden aanvaard. Wat betreft de politieke betrokkenheid kan de hypothese grotendeels worden aanvaard.*

4.3.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen opleidingsniveau en politieke houdingen van leerlingen

Na de toetsing van hypothese 2b is geconcludeerd dat vwo-leerlingen enerzijds significant meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezing en tot conventionele politieke participatie, en anderzijds significant minder ethocentrisme vertonen dan havoleerlingen. Hypothese 2bf stelt dat *deze significante verschillen in de genoemde politieke houdingen tussen havo- en vwo-leerlingen substantieel zijn toe te schrijven aan het feit dat de vwo-leerlingen meer politieke kennis hebben dan de havoleerlingen.*

Met behulp van de bivariate analyse is allereerst onderzocht of de gemiddelde scores van de havo- en vwo-leerlingen op politieke kennis van elkaar verschillen. Deze scores zijn weergegeven in de derde rij van tabel 4.3. Volgens hypothese 2bf wordt verwacht dat de gemiddelde score op politieke kennis van vwo-leerlingen significant hoger is dan die van de havoleerlingen. Uit de gegevens blijkt dat de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. Dus de vwo-leerlingen hebben gemiddeld significant meer politieke kennis dan de havoleerlingen.

Dit betekent echter nog niet dat de significante verschillen tussen de havo- en vwo-leerlingen op de politieke houdingen verklaard kunnen worden door de mate van politieke kennis. Om dit te onderzoeken is de, met de variabele politieke kennis uitgebreide, multivariate analyse (model 2) toegepast. Door het opnemen van de politieke kennis in het model wordt, op basis van hypothese 2bf, verwacht dat de significante verschillen tussen de havo- en vwo-leerlingen op de afzonderlijke politieke houdingen - politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de

Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie en etnocentrisme – worden weg verklaard. Met de parameters uit de vierde rij van tabel 4.2 (onder model 2) kan hypothese 2bf worden getoetst. Na het opnemen van de politieke kennis in het model zien we dat de verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen voor de politieke interesse en de bereidheid tot conventionele politieke participatie aanzienlijk kleiner zijn (respectievelijk van 0,45 naar 0,16 en van 0,32 naar 0,18). De verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen op deze politieke houdingen waren statistisch significant, maar na het opnemen van de variabele politieke kennis is dat verschil voor zowel politieke interesse als conventionele politieke participatie niet meer significant. Derhalve kan worden geconcludeerd dat de verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen voor politieke interesse en de bereidheid tot conventionele politieke participatie substantieel verklaard worden door politieke kennis. Het significante verschil tussen havo- en vwo-leerlingen voor de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen is weliswaar eveneens kleiner na het opnemen van politieke kennis (van 0,39 naar 0,22), maar dit verschil blijft nog steeds statistisch significant. Hierdoor kan worden geconcludeerd dat het verschil tussen havo- en vwo-leerlingen voor de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen dus slechts gedeeltelijk verklaard wordt door politieke kennis. Voor het politiek zelfvertrouwen en etnocentrisme blijven de verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen, na het opnemen van politieke kennis, vrijwel gelijk. Bovendien zijn de verschillen nog steeds, in dezelfde mate, statistisch significant. Derhalve kan geconcludeerd worden dat politieke kennis niet de verklaring is voor de verschillen tussen havo- en vwo-leerlingen voor politiek zelfvertrouwen en etnocentrisme. *De eindconclusie luidt derhalve dat hypothese 2bf voor politieke interesse en conventionele politieke participatie volledig aanvaard kan worden, voor de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen gedeeltelijk aanvaard kan worden, terwijl de hypothese voor politiek zelfvertrouwen en etnocentrisme moet worden verworpen.*

4.4 OPLEIDINGSNIVEAU OUDERS EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.4.1 De relatie tussen opleidingsniveau van ouders en politieke houdingen van leerlingen

In het verlengde van de hypothese over het verband tussen het opleidingsniveau van de leerlingen en hun politieke houdingen, stelt hypothese 2c dat *leerlingen met hoger opgeleide ouders meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen met lager opgeleide ouders*. Om deze hypothese te toetsen zijn, in de eerste plaats, de gemiddelde scores op de politieke houdingen van leerlingen met laag, gemiddeld en hoog opgeleide ouders met elkaar vergeleken. Deze scores zijn opgenomen in de vierde rij van tabel 4.1. Op basis van de hypothese kan worden verwacht dat naarmate de ouders een hogere opleiding genoten hebben, de gemiddelde scores per categorie leerlingen voor de meeste politieke houdingen significant hoger zijn, terwijl de scores op politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme significant lager zijn. Volgens tabel 4.1 liggen de gemiddelde scores op politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en tot conventionele en onconventionele politieke participatie, autoritarisme en etnocentrisme in de verwachte richting. Hiervan bestaat slechts voor politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en etnocentrisme een statistisch significant verschil tussen de scores van de categorieën. Dus leerlingen met hoger opgeleide ouders vertonen enerzijds gemiddeld significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en anderzijds gemiddeld significant minder etnocentrisme dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Voor politiek cynisme en politiek zelfvertrouwen liggen de gemiddelde scores

niet in de verwachte richting (patroon ontbreekt), waarbij de verschillen in de scores voor politiek cynisme tevens significant zijn.

Daarna is in de multivariate analyse (model 1) rekening gehouden met de alternatieve verklaringen (sociaalstructurele kenmerken en het aantal gevolgde jaren maatschappijleer) voor de verschillen in politieke houdingen. Hierbij is tevens gecontroleerd voor kerklidmaatschap en landsdeel. Met de parameters uit de vijfde rij in tabel 4.2 (onder model 1) kan hypothese 2c getoetst worden. Het betreft de effectparameters die horen bij de variabele 'opleidingsniveau ouders'. Op basis van hypothese 2c kan worden verwacht dat de effectparameters voor de meeste politieke houdingen een positieve significante waarde aannemen, terwijl een negatieve significante waarde kan worden verwacht voor politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme. Uit de gegevens van de multivariate analyse blijkt dat de effectparameters voor elke politieke houding in de verwachte richting liggen. Dat wil zeggen dat de richting van de parameters voor politiek cynisme en politiek zelfvertrouwen – zijn omgeslagen naar de verwachte richting (in vergelijking met de bivariate analyse). Bovendien zien we, in tegenstelling tot de bivariate analyse, dat alle effectparameters statistisch significant zijn, met uitzondering van de effectparameters voor politiek zelfvertrouwen en de bereidheid tot onconventionele politieke participatie. Dus leerlingen met hoger opgeleide ouders vertonen enerzijds significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie, en anderzijds significant minder politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de parameters voor de politieke betrokkenheid voor vier van de zes houdingen – politieke interesse, politiek cynisme, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie – in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn, terwijl voor politieke intolerantie alle parameters in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn. *De conclusie luidt dat hypothese 2c voor de politieke intolerantie volledig kan worden aanvaard. Voor de politieke betrokkenheid kan de hypothese grotendeels worden aanvaard.*

4.4.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen opleidingsniveau ouders en politieke houdingen van leerlingen

Uit de toetsing van hypothese 2c is gebleken dat leerlingen met hoger opgeleide ouders enerzijds significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie vertonen, en anderzijds significant minder politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme vertonen dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Hypothese 2cf veronderstelt dat *deze significante verschillen in de genoemde politieke houdingen tussen leerlingen met hoger en lager opgeleide ouders substantieel zijn toe te schrijven aan het feit dat leerlingen met hoger opgeleide ouders meer politieke kennis hebben dan leerlingen met lager opgeleide ouders.*

Met de bivariate analyse is allereerst getoetst of er verschillen zijn tussen de gemiddelde scores van leerlingen met laag, gemiddeld en hoog opgeleide ouders op politieke kennis. Deze scores zijn weergegeven in de vierde rij van tabel 4.3. Op basis van hypothese 2cf kan worden verwacht dat naarmate de leerlingen hoger opgeleide ouders hebben, de gemiddelde score op politieke kennis per categorie significant hoger is. Uit de gegevens blijkt dat de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen. Dus leerlingen met hoger opgeleide ouders hebben gemiddeld meer politieke kennis dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Maar deze verschillen zijn niet statistisch significant. De verschillen in politieke kennis tussen de categorieën zijn desalniettemin groot en bijna significant. De

oorzaak van het feit dat de verschillen niet significant zijn, kan daarom eerder worden gevonden in het zeer kleine aantal leerlingen met laag opgeleide ouders. Derhalve kan ervan uit worden gegaan dat de mate van politieke kennis wel een verklaring kan zijn voor de verschillen tussen de politieke houdingen van leerlingen met hoger en lager opgeleide ouders.

Vervolgens is onderzocht of de significante verschillen in de politieke houdingen tussen de categorieën leerlingen met laag, gemiddeld en hoog opgeleide ouders, verklaard kunnen worden door de mate van politieke kennis. Om dit te onderzoeken is de uitgebreide multivariate analyse gebruikt (model 2). Met het opnemen van de variabele politieke kennis in het model wordt, op basis van hypothese 2cf, verondersteld dat de significante verschillen tussen de categorieën leerlingen op de afzonderlijke politieke houdingen – politieke interesse, politiek cynisme, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en tot conventionele politieke participatie, autoritarisme en ethnocentrisme – worden weg verklaard. Met de parameters uit de vijfde rij van tabel 4.2 (onder model 2) kan hypothese 2cf worden getoetst. Na het opnemen van de variabele politieke kennis in het model zien we dat het verschil tussen de categorieën leerlingen voor de bereidheid tot conventionele politieke participatie daalt (van 0,10 naar 0,08). Het verschil was significant, maar na het opnemen van de variabele politieke kennis is dat verschil niet meer significant. Er kan dus geconcludeerd worden dat het verschil tussen de categorieën op de bereidheid tot conventionele politieke participatie substantieel verklaard wordt door politieke kennis. Het verschil tussen de categorieën op politiek cynisme is in mindere mate gedaald na het opnemen van politieke kennis (van -0,05 naar -0,04). Voor politiek cynisme zijn de significante verschillen weliswaar minder geworden, maar deze zijn desalniettemin nog steeds statistisch significant. Hierdoor kan worden geconcludeerd dat het verschil tussen de categorieën op het politiek cynisme dus slechts gedeeltelijk verklaard wordt door politieke kennis. Het verschil tussen de categorieën voor de politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, autoritarisme en ethnocentrisme is vrijwel gelijk gebleven. De verschillen zijn bovendien nog steeds, in dezelfde mate, statistisch significant. *Derhalve luidt de eindconclusie dat hypothese 2cf voor conventionele politieke participatie volledig aanvaard kan worden, voor politiek cynisme gedeeltelijk aanvaard kan worden, terwijl de hypothese voor politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, autoritarisme en ethnocentrisme verworpen moet worden.*

4.5 ETNICITEIT EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.5.1 De relatie tussen etniciteit en politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 2d stelt dat *autochtone leerlingen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan allochtone leerlingen*. Om deze hypothese te toetsen is allereerst een vergelijking gemaakt tussen de gemiddelde scores van de autochtone leerlingen op de politieke houdingen en die van de allochtone leerlingen. Deze scores zijn weergegeven in de vijfde rij van tabel 4.1. Op basis van hypothese 2d kan men ervan uit gaan dat de autochtone leerlingen gemiddeld significant hoger scoren op de meeste politieke houdingen, maar dat ze gemiddeld significant lager scoren op politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme dan de allochtone leerlingen. Uit tabel 4.1 blijkt dat de autochtone leerlingen daadwerkelijk gemiddeld meer politieke interesse en politiek zelfvertrouwen, en minder politiek cynisme en autoritarisme vertonen dan de allochtone leerlingen. Deze verschillen zijn alle statistisch significant, met uitzondering van het verschil in politieke interesse. De gemiddelde scores op de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie en ethnocentrisme liggen echter niet in de verwachte richting. Daar komt bij dat de autochtone leerlingen gemiddeld significant minder

bereidheid tot onconventionele politieke participatie en gemiddeld significant meer etnocentrisme vertonen dan allochtone leerlingen.

In de multivariate analyse (model 1) is rekening gehouden met de alternatieve verklaringen (sociaalstructurele kenmerken en het aantal gevolgde jaren maatschappijleer), waarbij tevens is gecontroleerd voor kerklidmaatschap en landsdeel. Met de parameters die zijn weergegeven in de zesde rij van tabel 4.2 (onder model 1) kan hypothese 2d worden getoetst. Hier staan de effectparameters die horen bij de variabele etniciteit. Gebaseerd op hypothese 2d kan worden verwacht dat de effectparameters van autochtone leerlingen voor de meeste politieke houdingen een positieve significante waarde aannemen, terwijl een negatieve significante waarde verwacht kan worden voor politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme. Uit de gegevens blijkt dat de effectparameters voor politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en autoritarisme in de verwachte richting liggen. Deze effectparameters zijn, met uitzondering van die voor politieke interesse, bovendien statistisch significant. Dit houdt in dat autochtone leerlingen significant meer politiek zelfvertrouwen en significant minder politiek cynisme en autoritarisme vertonen dan allochtone leerlingen. Daarentegen liggen de effectparameters voor de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie en etnocentrisme niet in de verwachte richting, waarbij die van de twee laatst genoemde houdingen bovendien statistisch significant zijn. Dit betekent dat autochtone leerlingen significant minder bereidheid tot onconventionele politieke participatie en significant meer etnocentrisme vertonen dan allochtone leerlingen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de parameters voor politieke betrokkenheid voor twee van de zes houdingen – politiek cynisme en politiek zelfvertrouwen – in de verwachte richting liggen en statistisch significant zijn, terwijl voor politieke intolerantie een van de twee parameters – autoritarisme – in de verwachte richting ligt en statistisch significant is. *De conclusie luidt dat hypothese 2d omtrent de politieke intolerantie van de leerlingen voor de helft aanvaard kan worden. Hypothese 2d moet echter wat betreft de politieke betrokkenheid van de leerlingen grotendeels worden verworpen.*

4.5.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen etniciteit en politieke houdingen van leerlingen

Uit de toetsing van hypothese 2d is gebleken dat autochtone leerlingen enerzijds significant meer politiek zelfvertrouwen, en anderzijds significant minder politiek cynisme en autoritarisme vertonen dan allochtone leerlingen. Hypothese 2df stelt dat *deze significante verschillen op de genoemde politieke houdingen tussen autochtone en allochtone leerlingen substantieel zijn toe te schrijven aan het feit dat de autochtone leerlingen meer politieke kennis hebben dan de allochtone leerlingen.*

Aan de hand van de bivariate analyse is eerst onderzocht of gemiddelde scores op politieke kennis van de allochtone en autochtone leerlingen van elkaar verschillen. Deze scores zijn weergegeven in de vijfde rij van tabel 4.3. Op basis van hypothese 2df bestaat de verwachting dat de gemiddelde score op politieke kennis van autochtone leerlingen significant hoger is dan die van de allochtone leerlingen. Uit de gegevens blijkt dat de gemiddelde scores in de verwachte richting liggen. Dus autochtone leerlingen hebben gemiddeld meer politieke kennis dan de allochtone leerlingen. Maar dit verschil is niet statistisch significant. Het verschil in politieke kennis tussen de categorieën is desalniettemin groot en bijna significant. De oorzaak van het feit dat de verschillen niet significant zijn, kan daarom eerder worden gevonden in het zeer kleine aantal allochtone leerlingen. Derhalve

kan ervan uit worden gegaan dat de mate van politieke kennis wel een verklaring kan zijn voor de verschillen tussen de politieke houdingen van autochtone en allochtone leerlingen.

Dit betekent nog niet dat de significante verschillen op de politieke houdingen tussen de allochtone en autochtone leerlingen verklaard kunnen worden door de mate van politieke kennis. Om dit te onderzoeken is de uitgebreide multivariate analyse (model 2) toegepast. Door het opnemen van de politieke kennis in het model wordt, op basis van hypothese 2df, verwacht dat de significante verschillen tussen de allochtone en autochtone leerlingen op de afzonderlijke politieke houdingen – politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en autoritarisme – worden weg verklaard. Met de parameters uit de zesde rij van tabel 4.2 (onder model 2) kan hypothese 2df worden getoetst. Na het opnemen van de politieke kennis in het model zien we dat het verschil tussen autochtone en allochtone leerlingen voor zowel politiek cynisme als politiek zelfvertrouwen als autoritarisme vrijwel gelijk blijft. De verschillen zijn bovendien nog steeds, in bijna dezelfde mate, statistisch significant. Hieruit blijkt dat de mate van politieke kennis niet de verklaring is voor het verschil in politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en autoritarisme tussen autochtone en allochtone leerlingen. *Derhalve luidt de eindconclusie dat hypothese 2df voor politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en autoritarisme moet worden verworpen.*

4.6 LEEFTIJD EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.6.1 De relatie tussen leeftijd en politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 2e stelt dat *oudere leerlingen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan jongere leerlingen*. Om dit na te gaan zijn de gemiddelde scores van de leeftijdscategorieën op de politieke houdingen met elkaar vergeleken. Deze scores zijn opgenomen in de laatste rij van tabel 4.1. Hypothese 2e veronderstelt dat de oudere leerlingen gemiddeld significant hoger scoren op de meeste politieke houdingen, maar dat ze gemiddeld significant lager scoren op politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme dan de jongere leerlingen. Uit tabel 4.1 blijkt dat de gemiddelde scores op politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie, autoritarisme en ethnocentrisme in de verwachte richting liggen. Hiervan zijn voor politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen de verschillen tussen de oudere en jongere leerlingen statistisch significant van elkaar. Dus oudere leerlingen vertonen enerzijds gemiddeld significant meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en anderzijds gemiddeld significant minder politiek cynisme dan jongere leerlingen. De gemiddelde scores van oudere en jongere leerlingen op de bereidheid tot onconventionele politieke participatie liggen niet in de verwachte richting, maar dit verschil is niet statistisch significant.

De parameters die zijn voortgekomen uit de multivariate analyse (model 1), waarbij rekening is gehouden met de alternatieve verklaringen (sociaalstructurele kenmerken en het aantal gevolgde jaren maatschappijleer) en gecontroleerd is voor kerklidmaatschap en landsdeel, zijn opgenomen in de zevende rij van tabel 4.2 (onder model 1). Met deze parameters kan hypothese 2e worden getoetst. Het betreft de effectparameters die horen bij de variabele leeftijd. Op basis van hypothese 2e kan worden verwacht dat de effectparameters van jongere leerlingen voor de meeste politieke houdingen een negatieve significante waarde aannemen, terwijl een positieve significante waarde kan worden verwacht voor politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme. Uit de gegevens van de multivariate analyse blijkt dat slechts de effectparameters voor politieke interesse, politiek

zelfvertrouwen en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen in de verwachte richting liggen. Dat wil zeggen dat de richting van de parameters voor politiek cynisme, bereidheid tot conventionele politieke participatie, autoritarisme en ethnocentrisme zijn omgeslagen naar de niet verwachte richting (in vergelijking met de bivariate analyse). Daar komt bij dat de effectparameter voor ethnocentrisme tevens statistisch significant is. Dus oudere leerlingen vertonen significant meer ethnocentrisme dan jongere leerlingen. Bovendien zien we, in tegenstelling tot de bivariate analyse, dat geen enkele effectparameter van de politieke houdingen statistisch significant is in de verwachte richting. Dat wil zeggen dat ook de parameters voor politieke interesse, politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen niet langer significant zijn. Hieruit kan geconcludeerd worden dat geen van de parameters voor de politieke betrokkenheid en de politieke intolerantie in de verwachte richting ligt en eveneens statistisch significant is. *Derhalve kan geconcludeerd worden dat hypothese 2e voor zowel de politieke intolerantie als voor de politieke betrokkenheid van de leerlingen moet worden verworpen.*

4.6.2 Politieke kennis als verklaring van de relatie tussen leeftijd en politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 2ef stelt dat *de verschillen tussen de politieke betrokkenheid en politieke intolerantie van oudere en jongere leerlingen substantieel zijn toe te schrijven aan het feit dat oudere leerlingen meer politieke kennis hebben dan jongere leerlingen*. Na de toetsing van hypothese 2e is geconcludeerd dat de oudere leerlingen niet meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan jongere leerlingen. *Dit leidt tot de conclusie dat hypothese 2ef reeds bij voorbaat moet worden verworpen.*

Tabel 4.1: Gemiddelde score op de diverse politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer langer en korter (of niet) hebben gevolgd alsmede van de verschillende sociale categorieën anno 2010-'11

	Politieke betrokkenheid						Politieke intolerantie	
	Politieke interesse (0-5)	Politiek cynisme (0-3)	Politiek zelf- vertrouwen (0-4)	Deelname TK-verkiezing (0-4)	Conv. pol. participatie (0-6)	Onconv. pol. participatie (0-6)	Autoritarisme (0-4)	Etnocentrisme (0-4)
<i>Jaren maatschappijleer</i>								
Geen	2,26*	1,94	1,71*	2,94*	3,12*	2,25	2,55	2,74
Een jaar	2,83	1,72	1,82	3,32	3,45	2,11	2,40	2,36
Twee jaar	3,08	1,62*	2,10	3,51	3,50	1,89	2,05*	2,13*
<i>Geslacht</i>								
Meisje	2,37*	1,82	1,86	3,00*	3,37	1,93*	2,23*	2,25*
Jongen	2,76	1,87	1,70*	3,31	3,08*	2,53	2,78	3,03
<i>Opleidingsniveau</i>								
Havo	2,11*	1,97	1,57*	2,78*	3,01*	2,38	2,63	2,85
Vwo	2,80	1,75*	1,95	3,34	3,43	2,01*	2,31*	2,35*
<i>Opleidingsniveau ouders</i>								
Laag	1,85*	1,76	1,88	2,64*	3,06	1,79	2,67	2,88
Midden	2,34	2,03	1,68	2,90	3,17	2,10	2,52	2,77
Hoog	2,60	1,80*	1,82	3,19	3,29	2,19	2,41	2,49*
<i>Etniciteit</i>								
Niet-Nederlander	2,38	2,08	1,51*	3,19	3,38	2,81	2,79	2,23*
Nederlander	2,54	1,81*	1,83	3,11	3,25	2,08*	2,40*	2,59
<i>Leeftijd</i>								
15 jaar of jonger	2,19*	1,92	1,69*	2,89*	3,17	2,22	2,49	2,64
16 jaar of ouder	2,70	1,80*	1,85	3,24	3,31	2,13	2,41	2,51

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

Tabel 4.2: Multivariaat geschatte effectparameter voor de politieke houdingen anno 2010-'11 (N = 829)

Politieke betrokkenheid																
	Politieke interesse				Politiek cynisme				Politiek zelfvertrouwen				Deelname TK-verkiezing			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	1,15*	0,00	0,14	0,61	2,56*	0,00	2,72*	0,00	1,02*	0,00	0,81*	0,00	2,34*	0,00	1,76*	0,00
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>	0,30*	0,00	0,06	0,50	-0,15*	0,00	-0,11*	0,03	0,08	0,18	0,03	0,63	0,20*	0,00	0,06	0,33
<i>Geslacht</i> Meisje (Jongen = ref.)	-0,55*	0,00	-0,34*	0,00	-0,01	0,97	-0,03	0,57	0,10	0,16	0,14*	0,04	-0,42*	0,00	-0,30*	0,00
<i>Opleidingsniveau</i> Vwo (Havo =ref.)	0,45*	0,00	0,16	0,16	-0,10	0,12	-0,06	0,38	0,32*	0,00	0,26*	0,00	0,39*	0,00	0,22*	0,01
<i>Opleidingsniveau ouders</i>	0,16*	0,00	0,11*	0,00	-0,05*	0,02	-0,04*	0,045	0,03	0,20	0,02	0,39	0,12*	0,00	0,09*	0,00
<i>Etniciteit</i> Nederlander (Niet-Nederlander =ref.)	0,32	0,06	0,24	0,14	-0,30*	0,00	-0,28*	0,00	0,33*	0,00	0,31*	0,00	-0,01	0,98	-0,05	0,64
<i>Leeftijd</i> 15 jaar of jonger (16 jaar of ouder = ref.)	-0,20	0,12	-0,13	0,26	-0,02	0,78	-0,03	0,66	-0,02	0,82	-0,01	0,96	-0,13	0,14	-0,09	0,29
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,39*	0,00	-	-	-0,06*	0,00	-	-	0,08*	0,00	-	-	0,23*	0,00
<i>R² adj.</i>	0,12		0,25		0,04		0,05		0,05		0,07		0,15		0,25	

Tabel 4.2 (vervolg)

	Politieke betrokkenheid								Politieke intolerantie							
	Conv. pol. participatie				Onconv. pol. participatie				Autoritarisme				Etnocentrisme			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	2,29*	0,00	1,84*	0,00	3,20*	0,00	3,19*	0,00	3,60*	0,00	3,64*	0,00	3,67*	0,00	3,80*	0,00
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>	0,07	0,49	-0,04	0,73	-0,02	0,85	-0,02	0,85	-0,15*	0,04	-0,14	0,06	-0,18*	0,01	-0,15*	0,02
<i>Geslacht</i> Meisje (Jongen = ref.)	0,23	0,07	0,33*	0,01	-0,55*	0,00	-0,55*	0,00	-0,50*	0,00	-0,51*	0,00	-0,74*	0,00	-0,76*	0,00
<i>Opleidingsniveau</i> Vwo (Havo = ref.)	0,32*	0,03	0,18	0,20	-0,40*	0,00	-0,40*	0,01	-0,15	0,10	-0,14	0,13	-0,32*	0,00	-0,29*	0,00
<i>Opleidingsniveau ouders</i>	0,10*	0,02	0,08	0,08	0,03	0,45	0,03	0,46	-0,08*	0,01	-0,08*	0,01	-0,13*	0,00	-0,13*	0,00
<i>Etniciteit</i> Nederlander (Niet-Nederlander = ref.)	-0,14	0,47	-0,18	0,35	-0,60*	0,00	-0,60*	0,00	-0,26*	0,04	-0,26*	0,04	0,49*	0,00	0,50*	0,00
<i>Leeftijd</i> 15 jaar of jonger (16 jaar of ouder = ref.)	0,04	0,76	0,08	0,60	0,01	0,93	0,01	0,93	-0,11	0,23	-0,12	0,22	-0,18*	0,04	-0,19*	0,03
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,18*	0,00	-	-	0,00	0,95	-	-	-0,01	0,59	-	-	-0,05*	0,045
<i>R² adj.</i>	0,02		0,05		0,05		0,05		0,11		0,11		0,20		0,20	

* De verklarende variabele als geheel levert een significante bijdrage met $p < 0,05$. Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

Tabel 4.3: Gemiddelde score op de politieke kennis van leerlingen die maatschappijleer langer en korter (of niet) hebben gevolgd alsmede van de verschillende sociale categorieën anno 2010-'11

	Politieke kennis (0-7)
<i>Jaren maatschappijleer</i>	
Geen	3,31*
Een jaar	4,34
Twee jaar	4,76
<i>Geslacht</i>	
Meisje	3,68
Jongen	3,95*
<i>Opleidingsniveau</i>	
Havo	3,06*
Vwo	4,27
<i>Opleidingsniveau ouders</i>	
Laag	3,45
Midden	3,59
Hoog	3,85
<i>Etniciteit</i>	
Niet-Nederlander	3,60
Nederlander	3,81
<i>Leeftijd</i>	
15 jaar of jonger	3,26*
16 jaar of ouder	4,07

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Politieke houdingen middelbare scholieren 2010; eigen berekeningen.

HOOFDSTUK 5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit hoofdstuk worden de resultaten van dit empirisch onderzoek gepresenteerd. Aan deze resultaten worden conclusies verbonden, waarmee de centrale onderzoeksvragen van dit onderzoek kunnen worden beantwoord. Er worden achtereenvolgens conclusies verbonden aan de resultaten omtrent de relatie tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen, alsmede omtrent de relaties tussen de afzonderlijke sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van de leerlingen. Grootschalig onderzoek naar de relatie tussen maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen is, zoals vermeld, in Nederland slechts een keer eerder verricht in 1995 door Karin Wittebrood (Wittebrood, 1995). Met onderhavig onderzoek is derhalve voor het eerst sinds vijftien jaar op grote schaal voortgebouwd op haar onderzoek. Bovendien gaat dit onderzoek, anders dan dat van Wittebrood, verder dan het geven van louter een beschrijving van de genoemde relaties. Er wordt tevens geconcludeerd in welke mate deze relaties verklaard kunnen worden door de politieke kennis, waardoor dit onderzoek eveneens een verklarend karakter heeft.

5.1 CONCLUSIES

5.1.1 Maatschappijleer en politieke houdingen

In de eerste plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan tussen de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd en leerlingen die maatschappijleer korter (of nog niet) hebben gevolgd*. Uit de resultaten van dit empirisch onderzoek blijkt dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen die het korter hebben gevolgd. Leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd, laten namelijk significant minder autoritarisme en etnocentrisme zien dan leerlingen die het korter hebben gevolgd. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd tevens gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan leerlingen die het korter hebben gevolgd. De leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd laten namelijk wel significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en significant minder politiek cynisme zien dan leerlingen die het korter hebben gevolgd, maar er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie.

Vervolgens is de onderzoeksvraag beantwoord *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd meer politieke kennis hebben dan leerlingen die het korter hebben gevolgd*. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat de significant hogere politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen van leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd ten opzichte van leerlingen die het korter hebben gevolgd, substantieel verklaard kunnen worden door politieke kennis. Dus leerlingen die langer maatschappijleer hebben gevolgd vertonen meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen dan leerlingen die het korter hebben gevolgd, doordat leerlingen die het langer hebben gevolgd meer politieke kennis hebben dan leerlingen die het korter hebben gevolgd. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat de verschillen in politiek cynisme, etnocentrisme en autoritarisme tussen leerlingen die maatschappijleer langer en korter hebben gevolgd slechts gedeeltelijk verklaard kunnen worden door verschillen in politieke kennis.

5.1.2 Geslacht en politieke houdingen

In de tweede plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan in politieke houdingen van middelbare scholieren tussen jongens en meisjes*. De veronderstelling dat jongens minder politieke intolerantie dan meisjes zouden vertonen is echter, op basis van de gegevens, verworpen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt namelijk dat jongens meer politieke intolerantie vertonen dan meisjes. Jongens laten significant meer autoritarisme en etnocentrisme zien dan meisjes. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat jongens wel gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan meisjes. De jongens laten namelijk significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie zien dan meisjes, maar er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en de bereidheid tot conventionele politieke participatie.

Vervolgens is de onderzoeksvraag beantwoord *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat jongens meer politieke kennis hebben dan meisjes*. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat de significant hogere politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie van jongens niet substantieel verklaard kunnen worden door politieke kennis. Dus jongens vertonen meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot onconventionele politieke participatie dan meisjes, maar dat kan niet verklaard worden doordat jongens meer politieke kennis hebben dan meisjes.

5.1.3 Opleidingsniveau en politieke houdingen

In de derde plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan tussen de politieke houdingen van havo en vwo-leerlingen*. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat vwo-leerlingen gedeeltelijk minder politieke intolerantie vertonen dan havoleerlingen. Vwo-leerlingen laten namelijk wel significant minder etnocentrisme zien dan havoleerlingen, maar er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor autoritarisme. Bovendien blijkt uit de resultaten dat vwo-leerlingen tevens gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan havoleerlingen. De vwo-leerlingen laten namelijk wel significant meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie zien dan havoleerlingen, maar er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor politiek cynisme. Daarentegen laten vwo-leerlingen significant minder bereidheid tot onconventionele politieke participatie zien dan havoleerlingen.

Vervolgens is de onderzoeksvraag beantwoord *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat vwo-leerlingen meer politieke kennis hebben dan havoleerlingen*. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat de significant hogere politieke interesse en bereidheid tot conventionele politieke participatie van vwo-leerlingen ten opzichte van havoleerlingen substantieel verklaard kunnen worden door politieke kennis. Dus vwo-leerlingen vertonen meer politieke interesse en bereidheid tot conventionele politieke participatie dan havoleerlingen, doordat vwo-leerlingen meer politieke kennis hebben dan havoleerlingen. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat de significant hogere bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen van vwo-leerlingen ten opzichte van havoleerlingen slechts gedeeltelijk verklaard kunnen worden door politieke kennis. Vervolgens blijkt uit de resultaten dat het significant hogere

politiek zelfvertrouwen en het significant lagere ethnocentrisme van vwo-leerlingen niet verklaard kunnen worden door politieke kennis. Dus vwo-leerlingen vertonen meer politiek zelfvertrouwen en minder ethnocentrisme dan havo-leerlingen, maar dat kan niet verklaard worden doordat vwo-leerlingen meer politieke kennis hebben dan havo-leerlingen.

5.1.4 Opleidingsniveau ouders en politieke houdingen

In de vierde plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan tussen de politieke houdingen van leerlingen met hoger opgeleide en lager opgeleide ouders*. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat leerlingen met hoger opgeleide ouders minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Leerlingen met hoger opgeleide ouders laten namelijk significant minder autoritarisme en ethnocentrisme zien dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat leerlingen met hoger opgeleide ouders tevens gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan leerlingen met lager opgeleide ouders. De leerlingen met hoger opgeleide ouders laten namelijk wel significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie en significant minder politiek cynisme zien dan leerlingen met lager opgeleide ouders, maar er is geen significant verschil tussen de categorieën voor politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot onconventionele politieke participatie.

Daarna is de onderzoeksvraag beantwoord *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat leerlingen met hoger opgeleide ouders meer politieke kennis hebben dan leerlingen met lager opgeleide ouders*. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat de significant hogere bereidheid tot conventionele politieke participatie van leerlingen met hoger opgeleide ouders substantieel verklaard kan worden door politieke kennis. Dus leerlingen met hoger opgeleide ouders vertonen meer bereidheid tot conventionele politieke participatie dan leerlingen met lager opgeleide ouders, doordat leerlingen met hoger opgeleide ouders meer politieke kennis hebben dan leerlingen met lager opgeleide ouders. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat de verschillen in politiek cynisme tussen leerlingen met hoger en lager opgeleide ouders slechts gedeeltelijk verklaard kunnen worden door verschillen in politieke kennis. Vervolgens blijkt uit de resultaten dat de significant hogere politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en het significant lagere autoritarisme en ethnocentrisme van leerlingen met hoger opgeleide ouders niet verklaard kunnen worden door politieke kennis. Dus leerlingen met hoger opgeleide ouders vertonen meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en minder autoritarisme en ethnocentrisme dan leerlingen met lager opgeleide ouders, maar dat kan niet verklaard worden doordat leerlingen met hoger opgeleide ouders meer politieke kennis hebben dan leerlingen met lager opgeleide ouders.

5.1.5 Etniciteit en politieke houdingen

In de vijfde plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan tussen de politieke houdingen van autochtone leerlingen en allochtone leerlingen*. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat autochtone leerlingen slechts gedeeltelijk minder politieke intolerantie vertonen dan allochtone leerlingen. De autochtone leerlingen laten namelijk weliswaar significant minder autoritarisme zien dan allochtone leerlingen, maar de autochtone leerlingen laten daarentegen ook significant meer ethnocentrisme zien dan de allochtone leerlingen. Bovendien blijkt uit de resultaten dat autochtone leerlingen slechts voor een klein deel meer politieke betrokkenheid vertonen dan allochtone leerlingen. De autochtone leerlingen laten namelijk weliswaar significant

meer politiek zelfvertrouwen en significant minder politiek cynisme zien dan allochtone leerlingen, maar er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele politieke participatie. Daarentegen laten autochtone leerlingen significant minder bereidheid tot onconventionele politieke participatie zien dan allochtone leerlingen.

Vervolgens is de onderzoeksvraag beantwoord *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat autochtone leerlingen meer politieke kennis hebben dan allochtone leerlingen*. Uit de resultaten van de analyse blijkt dat het significant hogere politiek zelfvertrouwen en het significant lagere politiek cynisme en autoritarisme van autochtone leerlingen ten opzichte van allochtonen niet substantieel verklaard kan worden door politieke kennis. Dus autochtone leerlingen vertonen meer politiek zelfvertrouwen en minder politiek cynisme en autoritarisme dan allochtone leerlingen, maar dat kan niet verklaard worden doordat autochtone leerlingen meer politieke kennis hebben dan allochtone leerlingen.

5.1.6 Leeftijd en politieke houdingen

In de laatste plaats is de centrale onderzoeksvraag beantwoord over *welke verschillen er anno 2010 bestaan tussen de politieke houdingen van oudere leerlingen en jongere leerlingen*. De veronderstelling dat oudere leerlingen minder politieke intolerantie dan jongere leerlingen zouden vertonen, is echter – op basis van de gegevens – verworpen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt namelijk dat oudere leerlingen gedeeltelijk juist meer politieke intolerantie vertonen dan jongere leerlingen. Oudere leerlingen laten significant meer ethnocentrisme zien dan jongere leerlingen en er is geen significant verschil tussen de twee categorieën voor autoritarisme. Ook de veronderstelling dat de oudere leerlingen meer politieke betrokkenheid dan jongere leerlingen zouden vertonen, is echter – op basis van de gegevens – verworpen. Uit de resultaten blijkt namelijk dat er geen significant verschil bestaat tussen oudere leerlingen en jongere leerlingen voor politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en tot conventionele en onconventionele politieke participatie.

Vervolgens is de veronderstelling, dat de verschillen tussen de politieke houdingen van oudere en jongere leerlingen kunnen worden toegeschreven aan het feit dat oudere leerlingen meer politieke kennis hebben dan jongere leerlingen, reeds bij voorbaat verworpen. Uit de resultaten van de analyse blijkt immers dat er tussen de politieke houdingen van oudere en jongere leerlingen geen significante verschillen bestaan die tevens in de verwachte richting liggen. Derhalve blijft deze onderzoeksvraag onbeantwoord.

5.2 BELEIDSAANBEVELINGEN

De conclusie uit dit onderzoek, dat er een positieve relatie bestaat tussen de mate waarin maatschappijleer wordt gevolgd in het voortgezet onderwijs en de politieke tolerantie en bepaalde houdingen van de politieke betrokkenheid van leerlingen, vormt een bevestigend antwoord op de vraag van Vis en Veldhuis (2008) of maatschappijleer daadwerkelijk een positieve bijdrage levert aan de burgerschapsvorming van havo- en vwo-leerlingen. Er is immers aangetoond dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd enerzijds minder autoritair en ethnocentrisch zijn en anderzijds minder cynisch zijn tegenover de politiek, meer politieke interesse hebben en later tijdens de verkiezingen eerder zullen gaan stemmen dan leerlingen die het korter of nog niet hebben gevolgd. Bovendien laat dit onderzoek zien dat deze positieve relaties, al dan niet substantieel,

verklaard kunnen worden doordat de leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd meer politieke kennis hebben dan leerlingen die het korter of nog niet hebben gevolgd. Dit onderzoek toont derhalve aan dat – refererend aan de door de wetgever beoogde rol van maatschappijleer als burgerschapsvorming door middel van de overdracht van kennis van en inzicht in de werking van de rechtsstaat en de parlementaire democratie – middels het beleid en de uitvoering daarvan op de middelbare scholen in de vorm van het maatschappijleercurriculum een positieve invulling wordt gegeven aan de door de wetgever beoogde burgerschapsvorming.

Op basis van deze constatering worden in het navolgende aanbevelingen gedaan over het maatschappijleercurriculum in het kader van burgerschapsvorming. Deze aanbeveling is gericht op de wetgever (regering en parlement) in Nederland. De wetgever bepaalt immers uiteindelijk over de rol van het curriculum en de burgerschapsvorming in het voortgezet onderwijs en bepaalt daarmee (indirect) mede over de toekomst van Nederland als democratie. Om te voorkomen dat jongeren onverschillig staan tegenover de Nederlandse politiek en om ze te stimuleren een betrokken en tolerante houding te ontwikkelen en in het algemeen te laten deelnemen aan de Nederlandse samenleving, is het van cruciaal belang dat deze jongeren burgerschapsvorming krijgen in het voortgezet onderwijs. Maatschappijleer is hiervoor het meest geschikt. We zagen bij de bespreking van de ontwikkeling van het curriculum dat maatschappijleer zich de afgelopen veertig jaar ontwikkeld heeft van een marginaal vak naar een (niet-verplicht) eindexamenvak. Deze ontwikkeling is positief, maar het kan en moet mijns inziens nog beter. Voor 2007 werd beoogd om maatschappijleer (als verplicht vak in het gemeenschappelijk deel) op te laten gaan in een combinatievak geschiedenis/maatschappijleer. Sinds 2007 is vastgesteld dat maatschappijleer een zelfstandig vak blijft, waarbij burgerschap centraal staat. Met het oog op een adequate burgerschapsvorming moet maatschappijleer naar mijn mening in de toekomst eveneens een zelfstandig en verplicht vak blijven in het gemeenschappelijke deel, zodat alle havo- en vwo-leerlingen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs in ieder geval een basis van de, in mijn optiek noodzakelijke, burgerschapsvorming krijgen. Uit dit onderzoek is gebleken dat naarmate leerlingen langer maatschappijleer volgen, ze positievere politieke houdingen vertonen. Hierdoor acht ik het relevant dat vak maatschappijwetenschappen in het profieldeel een belangrijkere positie inneemt. Maatschappijwetenschappen is tot op heden een profielkeuzevak dat in twee profielen Economie en Maatschappij (E&M) en Cultuur en Maatschappij (C&M) gekozen kan worden. Dit vak dient naar mijn mening, in ieder geval in deze profielen, een statusverandering te ondergaan, te weten van profielkeuzevak naar een verplicht profielvak. Daardoor zullen meer leerlingen in het voortgezet onderwijs de noodzakelijke burgerschapsvorming gedurende meerdere jaren krijgen. Door de verwerving van de positievere politieke houdingen van jongeren in het onderwijs zal er – refererend aan het eerder besproken artikel van Vis en Veldhuis (2008) – op de lange termijn geen sprake zijn van een legitimatieprobleem van de Nederlandse democratische.

5.3 DISCUSSIE

Een opvallende bevinding uit de resultaten is dat de bereidheid tot onconventionele politieke participatie bij vrijwel alle categorieën niet conform de hypothese is, en zelfs vaker significant in de tegengestelde richting is. Waar volgens de verwachting de bereidheid tot onconventionele politieke participatie hoger zou zijn voor leerlingen die langer maatschappijleer hebben gevolgd, ouder zijn, autochtoon zijn, op het vwo zitten en waarvan de ouders hoger opgeleid zijn, blijkt dit niet zo te zijn. Het is zelfs gebleken dat vwo-leerlingen en autochtone leerlingen significant minder bereidheid tot

onconventionele politieke participatie vertonen dan respectievelijk havoleerlingen en allochtone leerlingen.

Ten slotte volgen hierna nog enkele opmerkingen over de gekozen opzet van dit onderzoek. Zoals in hoofdstuk 3 is aangegeven, is in dit onderzoek geen aselechte steekproef uit de populatie genomen, waardoor de externe validiteit aangetast zou kunnen worden. De representativiteit ofwel de mate van generaliseerbaarheid van de resultaten uit dit onderzoek, is echter zoveel mogelijk gewaarborgd. In de eerste plaats is het aantal respondenten groot en verspreid over heel Nederland. Bovendien is er in de analyse gecontroleerd voor de landsdelen waar de scholen zich bevinden. Hierdoor kan ervan uit worden gegaan dat de resultaten uit onderhavig onderzoek niet onrepresentatief zullen zijn voor de gehele populatie.

Daarnaast is het lastig de causale relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen te interpreteren. Het betreft de complexiteit van het ontrafelen van de oorzaak en gevolg relatie. De leerlingen bepalen zelf of ze maatschappijleer langer volgen (door al dan niet de keuze te maken om maatschappijwetenschappen te volgen). Dit maakt het moeilijk om te weten te komen of het volgen van meerdere jaren maatschappijleer leidt tot positievere politieke houdingen of juist dat de positieve politieke houdingen van leerlingen ertoe leiden dat leerlingen maatschappijleer meerdere jaren gaan volgen. De causaliteit kan logischerwijs niet worden bewezen. Het is erg waarschijnlijk dat de causale effecten in beide richtingen voorkomen: van aantal jaren volgen van maatschappijleer naar positievere politieke houdingen, en andersom. Het feit dat het bijzonder moeilijk is om oorzaak en gevolg relaties te ontrafelen in onderzoek op het gebied van maatschappijleer, betekent dat voorzichtig moet worden omgesprongen met het doen van uitspraken omtrent causale relaties. Deze reden heeft ertoe geleid dat in onderhavig onderzoek gesproken wordt in termen van relaties tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, en niet van de invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van leerlingen.

Om de eventuele invloed van het maatschappijleercurriculum op de politieke houdingen van de leerlingen vast te stellen is idealiter informatie nodig van leerlingen die dit in het geheel hebben gevolgd en van leerlingen die dit geheel niet hebben gevolgd. Maar omdat het volgen van maatschappijleer in Nederland verplicht is, is er geen informatie van leerlingen die het vak geheel niet volgen. Daarbij zou het gebruik van een panel van leerlingen ideaal zijn. Leerlingen zouden dan gedurende opeenvolgende leerjaren, waarin al dan niet maatschappijleer wordt gevolgd, getoetst kunnen worden op hun politieke houdingen en de verandering daarin. In het kader van deze scriptie is dit echter niet haalbaar geweest.

LITERATUUR

- Aalberts, C. (2004). *Kopspijkers als politiek amusement voor jongeren*. Amsterdam: ASCoR.
- Amadeo, J.A., Torney-Purta, J., Lehmann, R. H., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam: IEA.
- Bronneman-Helmers, R., & Zeijl, E. (2008). Burgerschapsvorming in het onderwijs. In: P. Schnabel, R. Bijl & J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (pp.173-208). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2010). Verkregen op 12 november, 2010, van <http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slnl&pa=80040ned&d1=0,53,68&d2=0,4-6&d3=0&d4=0&d5=l&d6=0,5-8&d7=l&hd=101112-2306&hdr=g5,g2,g3,g6,g4&stb=t,g1>
- Cogan, J.J. (2002). [Review van het boek *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civics Knowledge and Engagement at Age Fourteen*, door J. Torney-Purta, R. Lehmann, H. Oswald & Wolfram Schultz]. *Comparative Education Review*, 46 (3), pp. 359-361.
- Delli Carpini, M.X., & Keeter, S. (1993). Measuring political knowledge: putting first things first. *American Journal of Political Science*, 37 (4), pp. 1179-1206.
- Denver, D., & Hands, G. (1990). Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes en perceptions of school students. *British Journal of Political Science*, 20 (2), pp. 263-279.
- Galston, W.A. (2001). Political knowledge, political engagement and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, pp. 217-234.
- Hermans, E. & Snippenburg, L.B. van (1996). Women's use of TV news. In K. Renckstorf, D. McQuail & N. Jankowski (eds.), *Media use as social action* (pp. 139-150). London: John Libbey.
- Hillygus, D.S. (2005). The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement. *Political Behavior*, 27 (1), pp. 25-47.
- Langton, K.P., & Jennings, M.K. (1968). Political socialization and the high school civics curriculum in the United States. *American Political Science Review*, 62 (3), pp. 852-867.
- Levine, P., & Lopez, M.H. (2004). *Themes Emphasized in Social Studies and Civics Classes: New Evidence*. CIRCLE fact sheet.
- Meijs, L. (2010). Mondelinge bron van de Stichting Leerplanontwikkeling. Enschede: Niet gepubliceerd. Bijgewoond op 28-06-2010.
- Meijs, L., & Need, A. (2009). Sociology, basis for the secondary-school subject of social sciences. *Journal of Social Science Education*, 8 (4), pp. 20-28.
- Neuman W.R. (1986). *The paradox of mass politics: knowledge and opinion in the American electorate*. Cambridge: Harvard University Press.
- Niemi, R., & Junn, J. (1998). *Civic Education: What makes students learn*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Rosenstone, S., & Hansen, J.M. (1993). *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Macmillan
- Snippenburg, L.B. van, Hagemann, C.P.M., & Hendriks Vettehen, P.G.J. (2002). Politieke kennis en mediagebruik in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 77 (1), pp. 65-79.
- Stichting Leerplanontwikkeling (2002). *Voorstel examenprogramma maatschappijleer "nieuwe stijl", havo/vwo, tweede fase, gemeenschappelijk deel*. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling.
- Stichting Leerplanontwikkeling (2007). *Handreiking schoolexamen maatschappijleer/maatschappijwetenschappen havo/vwo*. Enschede: Stichting Leerplanontwikkeling.
- TK (1984-85). *Naar een eindexamen maatschappijleer: advies uitgebracht door de Werkgroep Eindexamen Maatschappijleer*, ingesteld door de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen (18645, nr.3).
- Torney-Purta, J. (1999). [Review van het boek *Civic Education: What Makes Students Learn*, door R.G. Niemi & J. Junn]. *American Journal of Education*, Vol. 107, No. 3, pp. 256-260.
- Torney-Purta, J. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries. Civic knowledge and engagement at age fourteen*. Amsterdam: IEA.
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J. (1999). *Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Verba, S., Burns, N., & Schlozman, K.L. (1997). Knowing and caring about politics: gender and political engagement. *The Journal of Politics*, 59, pp. 1051-1072.
- Vis, J., & Veldhuis, R. (2008). Maatschappijleer als burgerschapsvorming. Het accent van de wetgever op kennis van rechtsstaat en parlementaire democratie. *Pedagogische Studiën*, 85 (5), pp. 371-381.
- Westholm, A., Lindquist, A., & Niemi, R.G. (1990). Education and the making of the informed citizen: political literacy and the outside world. In: O. Ichilov (Ed.). *Political socialization, citizenship education, and democracy* (pp. 177-204). New York: Teachers College.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (1986). *Basisvorming in het onderwijs*. Rapporten aan de Regering, nr. 27. 's-Gravenhage, Nederland: Staatsuitgeverij.
- Wittebrood, K. (1992). Het politieke kennisniveau van de Nederlandse burger. *Acta Politica*, 27, 135-159.
- Wittebrood, K. (1995). *Politieke socialisatie in Nederland. Een onderzoek naar de verwerving en ontwikkeling van politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Wolfinger, R., & Rosenstone, S.J. (1980). *Who Votes?* New Haven: Yale University Press

NOTEN

1. Er zijn noodzakelijke aanpassingen gedaan aan enkele vragen uit de vragenlijst van Wittebrood, waardoor de vragen uit de vragenlijst in 2010 beter aansluiten bij de huidige politieke situatie in Nederland. Hierdoor zijn mogelijke problemen over enigszins verouderde vragen zoveel mogelijk vermeden.
2. Om de eventuele invloed van maatschappijleer vast te stellen is idealiter informatie nodig van leerlingen die het in het geheel hebben gevolgd en van leerlingen die het geheel niet hebben gevolgd. Maar omdat het volgen van het vak maatschappijleer in Nederland verplicht is, is er geen informatie van leerlingen die het vak geheel niet volgen. Om toch deze onderzoeksvraag te beantwoorden, zijn daarom de maatschappijleerleerlingen uit verschillende leerjaren in 2010 met elkaar vergeleken.
3. Om de eventuele invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van de leerlingen te meten, zou het gebruik van een panel van leerlingen ideaal zijn. Leerlingen zouden dan gedurende opeenvolgende leerjaren, waarin al dan niet maatschappijleer wordt gevolgd, getoetst kunnen worden op hun politieke houdingen en de verandering daarin. In het kader van deze scriptie is dit echter niet haalbaar geweest.
4. De volgende middelbare scholen hebben meegedaan aan het onderzoek:
Noord-Nederland: Ommelanden College (provincie Groningen; Appingedam).
Oost-Nederland: Carolus Clusius College (provincie Overijssel; Zwolle), C.S.G. Het Noordik (provincie Overijssel; Almelo), S.G. De Grundel (provincie Overijssel; Hengelo), C.S.G. Reggesteyn (provincie Overijssel; Nijverdal), Mondial College (provincie Gelderland; Nijmegen).
Zuid-Nederland: Bernardinuscollege (provincie Limburg; Heerlen), College Den Hulster (provincie Limburg; Venlo), Maaslandcollege (provincie Noord-Brabant; Oss), S.G. Stevensbeek sinds 05-11-2010: Metameer (provincie Noord-Brabant; Stevensbeek/Boxmeer), 2College Durendael (provincie Noord-Brabant; Oisterwijk).
West-Nederland: C.S.G. Jan Arentsz (provincie Noord-Holland; Alkmaar/Langedijk), Martinuscollege (provincie Noord-Holland; Grootebroek), R.S.G. Broklede (provincie Utrecht; Breukelen), C.S. De Hoven (provincie Zuid-Holland; Gorinchem).
5. College Den Hulster: in 4vwo wordt geen maatschappijleer gegeven, waardoor de 6vwo klas slechts 1 jaar maatschappijleer heeft gehad.
Martinus College: in 4vwo wordt geen maatschappijleer gegeven, waardoor de 5vwo klas nog geen maatschappijleer heeft gehad.
C.S. De Hoven: in 4vwo wordt geen maatschappijleer gegeven, waardoor de 5vwo klas nog geen maatschappijleer heeft gehad.
Deze respondenten zijn daarom voor de analyse in een categorie geplaatst met een jaar minder maatschappijleer dan in de normale situatie voor een dergelijke klas het geval zou zijn geweest.

BIJLAGEN

BIJLAGE A: VRAGENLIJST POLITIEKE HOUDINGEN 2010

Beste leerling,

Op de Universiteit Twente in Enschede doe ik onderzoek naar opvattingen van HAVO en VWO-leerlingen. In deze vragenlijst staan vragen over allerlei politieke onderwerpen. Ik wil graag weten hoe jij over deze onderwerpen denkt, zodat ik jouw antwoorden kan gebruiken voor mijn onderzoek.

De antwoorden die je geeft zijn *vertrouwelijk*. Naast de onderzoeker komt niemand te weten wat jij hebt ingevuld. Om jouw politieke houdingen adequaat te kunnen onderzoeken zal ik je volgend jaar weer benaderen. Daarom is het noodzakelijk dat je je naam, geboortedatum e.d. juist invult. De onderzoeker zal de gegevens nooit voor een ander doel gebruiken dan voor het onderzoek.

Zoals je kunt zien verloopt dit onderzoek digitaal.

In de vragenlijst vind je telkens een vraag met daarbij een aantal antwoorden. Het is de bedoeling dat je bij elke vraag een antwoord kiest dat het meest op jou van toepassing is of dat je grootste voorkeur heeft.

We geven een voorbeeld:

1. Hoe vaak luister jij naar de radio?

- 1. (vrijwel) elke dag
 - 2. meestal
 - 3. soms
 - 4. (vrijwel) nooit
-

Als je een antwoord hebt gekozen, dan geef je dat aan door het lege vakje voor het gewenste antwoord aan te vinken (zoals je kunt zien in het voorbeeld is het gekozen antwoord in dit geval "(vrijwel) elke dag").

Niet elke vraag heeft even veel antwoordmogelijkheden. Per vraag kun je slechts 1 antwoord aanvinken, tenzij anders vermeld wordt.

Lees de vragen steeds nauwkeurig. Als je toch nog een vergissing hebt gemaakt bij het invullen, kun je naar de vraag terugkeren om het te verbeteren.

Bij sommige vragen moet je je antwoord voluit invullen. Dit staat dan duidelijk bij de vraag aangegeven.

Aan het einde van de vragenlijst is er ruimte opengelaten om commentaar te geven. Als je behoefte hebt om toelichting te geven op bepaalde vragen, of als je het idee hebt dat je je mening niet voldoende duidelijk hebt kunnen maken, dan kun je dat daar opschrijven.

Begin met het invullen van je naam en adres, door op de knop "Volgende" te klikken.

VEEL SUCCES!

ALGEMEEN

I. Persoonsgegevens: [VOLUIT INVULLEN]

Voor- en achternaam:

Geboortedatum:

Adres:

Plaats:

School:

II. Op wat voor een soort school zit je?

1. Openbare school
2. Bijzondere school (bijvoorbeeld een rooms-katholieke, protestants-christelijke of een islamitische school)

III. Binnen welk profiel volg je onderwijs?

1. Natuur en Techniek (N&T)
2. Natuur en Gezondheid (N&G)
3. Economie en Maatschappij (E&M)
4. Cultuur en Maatschappij (C&M)

IV. Volg je het vak Maatschappijleer?

1. ja
2. nee

V. Volg je het vak Maatschappijwetenschappen?

1. ja
2. nee

VRAGENLIJST

1. Ben je een jongen of een meisje?

1. jongen
2. meisje

2. Hoe oud ben je?

1. 14 jaar of jonger
2. 15 jaar
3. 16 jaar
4. 17 jaar
5. 18 jaar
6. 19 jaar
7. 20 jaar
8. 21 jaar of ouder

3. In welke klas zit je?

1. HAVO-4
2. HAVO-5
3. VWO-4
4. VWO-5
5. VWO-6
6. VAVO (HAVO-onderwijs)
7. VAVO (VWO-onderwijs)

4. In welke klas zat je het vorig schooljaar?

1. VMBO-4 (Theoretische Leerweg)
2. HAVO-3
3. HAVO-4
4. HAVO-5
5. VWO-3
6. VWO-4
7. VWO-5
8. VWO-6
9. VAVO (HAVO-onderwijs)
10. VAVO (VWO-onderwijs)
11. anders, namelijk:.....

5. Hoe vaak lees je iets over politiek in de krant?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

6. Hoe vaak kijk jij naar het NOS-journaal, het RTL-Nieuws of het Jeugdjournaal?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

7. Hoe vaak kijk jij naar tv-programma's die politieke onderwerpen behandelen (bijvoorbeeld NOVA, Netwerk, EenVandaag of andere actualiteitenprogramma's)?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

8. Er zijn mensen die vaak over politieke onderwerpen praten, terwijl anderen dat niet doen.
Hoe vaak praat jij over politiek?

1. vaak
2. regelmatig
3. af en toe
4. nooit

—————> GA NAAR VRAAG 10

9. Hoe vaak praat jij met de volgende personen over politiek?

	vaak	regel- matig	af en toe	nooit	n.v.t.
a. Met je moeder	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
b. Met je vader	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
c. Met je broer(s) en/of zus(sen)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
d. Met je vriend(en) en/of vriendin(nen)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
e. Met je klasgenoten	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
f. Met je leraren (buiten de les)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-

10. Wat versta jij eigenlijk onder politiek? [ANTWOORD VOLUIT INVULLEN]

.....

11. In welke mate ben je geïnteresseerd in de politiek? Ik ben:

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd

12. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer, en dat je daaraan mag deelnemen. Zou je dan gaan stemmen?

1. Ik zou zeker gaan stemmen —————> GA NAAR VRAAG 14
2. Ik zou waarschijnlijk gaan stemmen
3. Ik twijfel tussen wel of niet stemmen
4. Ik zou waarschijnlijk niet gaan stemmen
5. Ik zou zeker niet gaan stemmen

13. Wat zou voor jou een reden zijn om niet te gaan stemmen?

[JE MAG MEER DAN ÉÉN ANTWOORD GEVEN, MAAR NIET MEER DAN DRIE]

1. politiek interesseert me niet
2. om principiële redenen
3. als protest
4. mijn stem doet er toch niets toe
5. ik heb te weinig verstand van politiek
6. andere reden, namelijk:.....

14. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer en je zou moeten stemmen. Op welke partij zou je dan stemmen?

1. CDA (Christen-Democratisch Appèl)
2. PvdA (Partij van de Arbeid)
3. VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie)
4. D66 (Democraten 1966)
5. Groen Links
6. SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij)
7. ChristenUnie
8. PvdD (Partij voor de Dieren)
9. PVV (Partij voor de Vrijheid)
10. SP (Socialistische Partij)
11. andere partij, namelijk:.....

15. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer en je zou moeten stemmen. Op welke partij zou je dan nooit stemmen?

[MEERDERE ANTWOORDEN MOGELIJK]

1. CDA (Christen-Democratisch Appèl)
2. PvdA (Partij van de Arbeid)
3. VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie)
4. D66 (Democraten 1966)
5. Groen Links
6. SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij)
7. ChristenUnie
8. PvdD (Partij voor de Dieren)
9. PVV (Partij voor de Vrijheid)
10. SP (Socialistische Partij)
11. andere partij, namelijk:.....

16. In welke mate is je vader geïnteresseerd in politiek?

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd
5. weet ik niet
6. niet van toepassing

17. In welke mate is je moeder geïnteresseerd in politiek?

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd
5. weet ik niet
6. niet van toepassing

18. Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd, dat zij links of rechts zijn. Hieronder staat een lijn die loopt van links naar rechts. Wanneer je denkt aan je eigen politieke opvattingen, waar zou je jezelf dan plaatsen?

links					rechts				
-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-6-	-7-	-8-	-9-	-10-

19. Hieronder staat een aantal uitspraken. Geef aan in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent op een schaal van 1 t/m 5. [VAN "HELEMAAL MEE EENS" T/M "HELEMAAL MEE ONEENS"]

		helemaal mee eens					helemaal mee oneens				
a.	Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
b.	De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stemmen van mensen, niet in hun meningen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
c.	Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
d.	Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen, dat mijn stem er niet toe doet.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
e.	Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
f.	Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
g.	Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheid.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					

20. Hieronder staat nog een aantal uitspraken. Geef ook hiervoor aan in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent op een schaal van 1 t/m 5.

[VAN "HELEMAAL MEE EENS" T/M "HELEMAAL MEE ONEENS"]

		helemaal mee eens			helemaal mee oneens		
a.	Het belangrijkste wat kinderen moeten leren is gehoorzaamheid en eerbied voor gezag.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
b.	Jongeren worden soms opstandig, maar wanneer zij ouder worden, horen zij daar overheen te groeien en rustiger te worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
c.	In een groep moet in de eerste plaats orde heersen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
d.	Oproerkraaiers en herrieschoppers zouden veel forser moeten worden aangepakt dan meestal gebeurt.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
e.	Wat jongeren op de eerste plaats moeten leren is zelfbeheersing en vastberadenheid.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
f.	Een sterk persoon laat zijn gevoelens en emoties niet zien.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
g.	De meeste sociale problemen zullen zijn opgelost als we ons op een of andere manier zouden kunnen ontdoen van krakers en woonwagenvolk.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
h.	Werkloze Turken zou men zonder meer terug naar hun land moeten sturen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
i.	Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
j.	Onze sociale voorzieningen zijn niet bedoeld voor Oost-Europese arbeidsimmigranten.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
k.	Zigeuners zouden bij de grens teruggestuurd moeten worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
l.	Buitenlanders vormen een bedreiging voor onze cultuur.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
m.	Surinamers in ons land zouden veel van hun eigen sociale problemen oplossen als ze niet zo onverantwoordelijk, gemakzuchtig en kortzichtig waren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	
n.	Poolse arbeidsimmigranten pikken de baantjes in van Nederlandse arbeiders.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	

21. Hieronder staat een aantal activiteiten die je zou kunnen doen als je ergens tegen wilt protesteren of als je je mening duidelijk wilt maken aan andere mensen.

Geef bij elke activiteit aan in hoeverre je je kan voorstellen dat je deze activiteit zal gaan uitvoeren op een schaal van 1 t/m 5.

[VAN "KAN IK MIJ ZEKER VOORSTELLEN" T/M "KAN IK MIJ NIET VOORSTELLEN"]

		kan ik mij zeker voorstellen					kan ik mij niet voorstellen				
		-1-	-2-	-3-	-4-	-5-	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
a.	Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
b.	Een handtekeningenactie organiseren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
c.	Politieke affiches ophangen of aanplakken.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
d.	Politieke leuzen spuiten op muren, gebouwen, w.c.'s, enz.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
e.	Een handtekening zetten bij een handtekeningenactie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
f.	Met politici spreken of op een andere wijze politieke zaken bij hen naar voren brengen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
g.	Bezetten van gebouwen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
h.	Naar een lezing of discussiebijeenkomst over een politiek onderwerp gaan.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
i.	Deelnemen aan een demonstratie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
j.	Deelnemen aan een boycotactie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
k.	Het verkeer ophouden of blokkeren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					
l.	Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-					

22. Geef aan welke eindexamenvakken jij in je vakkenpakket hebt, door voor elk vak dat je in je pakket hebt het hokje aan te vinken. LET OP: Je mag/moet uiteraard meer dan één antwoord geven. Controleer of je al je eindexamenvakken hebt aangegeven.

1. Aardrijkskunde	22. Management & Organisatie
2. Aardrijkskunde (oud)	23. Muziek
3. Arabisch	24. Natuurkunde 1
4. Biologie (1,2)	25. Natuurkunde (1,2)
5. Biologie (1,2) Compex	26. Natuurkunde (1,2) Compex
6. Biologie (pilot)	27. Natuurkunde (pilot)
7. Duits (1,2)	28. Nederlands
8. Economie 1	29. Russisch
9. Economie (1,2)	30. Scheikunde 1
10. Economie (pilot)	31. Scheikunde (1,2)
11. Engels	32. Scheikunde (pilot)
12. Filosofie	33. Spaans
13. Frans (1,2)	34. Teken en, handenarbeid, textiele werkvormen
14. Fries	35. Turks
15. Geschiedenis	36. Wiskunde A
16. Geschiedenis (pilot)	37. Wiskunde A1,2
17. Grieks	38. Wiskunde B
18. Kunst (algemeen)	39. Wiskunde B1
19. Kunst (algemeen) extra	40. Wiskunde B1,2
20. Latijn	41. Wiskunde C (A1)
21. Maatschappijwetenschappen	42. ander vak, namelijk:.....

DE VOLGENDE VRAGEN GAAN OVER DE NEDERLANDSE POLITIEK:

23. Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?

1. 75
2. 100
3. 150
4. 225
5. ik heb absoluut geen idee

24. Welke politieke partij heeft op dit moment de meeste zetels in de Tweede Kamer?

1. CDA
2. PvdA
3. VVD
4. D66
5. ik heb absoluut geen idee

- 25. Welke van de volgende politieke partijen is de grootste voorstander van een gekozen burgemeester?**
1. CDA
 2. PvdA
 3. VVD
 4. D66
 5. ik heb absoluut geen idee
- 26. Welke van de volgende politieke partijen is de grootste tegenstander van abortus?**
1. CDA
 2. PvdA
 3. VVD
 4. D66
 5. ik heb absoluut geen idee
- 27. Welke partijen vormden het vierde Kabinet-Balkenende (2007-2010)?**
1. CDA, PvdA
 2. CDA, VVD en D66
 3. VVD, PvdA en D66
 4. CDA, PvdA en ChristenUnie
 5. ik heb absoluut geen idee
- 28. Welke van de onderstaande personen was minister van Financiën tijdens het vierde Kabinet-Balkenende (2007-2010)?**
1. Balkenende
 2. Bos
 3. Rutte
 4. Pechtold
 5. ik heb absoluut geen idee
- 29. Welk orgaan staat in Nederland aan het hoofd van een gemeente?**
1. de Burgemeester
 2. het college van Burgemeester en Wethouders
 3. de Gemeenteraad
 4. de Gemeenteraad en het college van Burgemeester en Wethouders gezamenlijk
 5. ik heb absoluut geen idee

TOT SLOT STELLEN WE NOG WAT ALGEMENE VRAGEN:

30. Reken jij jezelf tot een bepaalde godsdienst of levensbeschouwelijke groepering?

Zo ja, welke?

1. nee, geen enkele godsdienst of levensbeschouwing —————→ GA NAAR VRAAG 32
2. Protestantse Kerk Nederland
3. Rooms-Katholieke Kerk
4. Hersteld Hervormde Kerk
5. Islam
6. Joodse godsdienst
7. Syrisch-Orthodoxe Kerk
8. andere godsdienst of levensbeschouwelijke groepering, namelijk:.....

31. Hoe vaak bezoek je in het algemeen bijeenkomsten daarvan?

1. elke week of vaker
2. bijna elke week
3. minstens één keer per maand
4. enkele keren per jaar
5. (praktisch) nooit

32. Tot welke bevolkingsgroep reken jij jezelf?

1. Surinamers
2. Antillianen en Arubanen
3. Indonesiërs
4. Turken
5. Marokkanen
6. Chinezen
7. Molukkers
8. Zuid-Europeanen
9. Oost-Europeanen
10. Arameeërs
11. Nederlanders
12. andere bevolkingsgroep, namelijk:.....

33. Wat is de hoogste opleiding die jouw vader heeft gevolgd?

1. Lager onderwijs
2. Lager beroepsonderwijs (bijvoorbeeld LTS of Huishoudschool = vergelijkbaar met VMBO)
3. MULO of MAVO (= vergelijkbaar met VMBO-Theoretische Leerweg)
4. Middelbaar beroepsonderwijs (bijvoorbeeld MTS of MEAO = vergelijkbaar met MBO)
5. HAVO, MMS, VWO, Atheneum, Lyceum, Gymnasium, HBS
6. Hoger beroepsonderwijs (bijvoorbeeld HTS, HEAO, Sociale Academie = vergelijkbaar met HBO)
7. Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
8. niet van toepassing
9. weet ik niet

34. Wat is de hoogste opleiding die jouw moeder heeft gevolgd?

1. Lager onderwijs
2. Lager beroepsonderwijs (bijvoorbeeld LTS of Huishoudschool = vergelijkbaar met VMBO)
3. MULO of MAVO (= vergelijkbaar met VMBO-Theoretische Leerweg)
4. Middelbaar beroepsonderwijs (bijvoorbeeld MTS of MEAO = vergelijkbaar met MBO)
5. HAVO, MMS, VWO, Atheneum, Lyceum, Gymnasium, HBS
6. Hoger beroepsonderwijs (bijvoorbeeld HTS, HEAO, Sociale Academie = vergelijkbaar met HBO)
7. Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
8. niet van toepassing
9. weet ik niet

Zoals je in het begin van de vragenlijst ook al hebt kunnen lezen, kan ik me voorstellen dat je behoefte hebt je mening wat toe te lichten. Daarom is hier ruimte opengelaten. Maak vooral gebruik van deze mogelijkheid als je nog iets kwijt wil (= niet verplicht). Ik zal de opmerkingen die je hebt gemaakt ook in het onderzoek betrekken. [COMMENTAAR VOLUIT INVULLEN]

LET OP: als je klaar bent, klik je op de knop "Versturen" om de vragenlijst af te ronden.

DIT IS HET EINDE VAN DE VRAGENLIJST

BEDANKT VOOR HET INVULLEN!

Daniël Mutlu
Student Bestuurskunde
Universiteit Twente

BIJLAGE B: SCHAALCONSTRUCTIES

Politieke interesse

Vragen: 5, 6, 7, 8 en 11

Schaal: Mokka-schaal

Items politieke interesse	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Lezen over politiek in de krant	1, 2, 3	4, 5
Kijken naar journaal	1, 2	3, 4, 5
Kijken naar actualiteitenprogramma's	1,2,3	4, 5
Praten over politiek	1, 2, 3	4
Subjectieve interesse in politiek	1, 2	3, 4

Politiek cynisme

Vragen: 19e, 19f en 19g

Schaal: Mokka-schaal

Items politiek cynisme	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Politici beloven meer dan ze kunnen waarmaken	1, 2, 3	4, 5
Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit	1, 2	3, 4, 5
Kamerlid word je eerder door politieke vrienden dan bekwaamheid	1,2,3	4, 5

Politiek zelfvertrouwen

Vragen: 19a, 19b, 19c en 19d

Schaal: Mokka-schaal

Items politiek zelfvertrouwen	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen	4, 5	1, 2, 3
Politieke partijen zijn slechts geïnteresseerd in stemmen van mensen	5	1, 2, 3, 4
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regering	3, 4, 5	1, 2
Mijn stem doet er niet toe	3, 4, 5	1, 2

Bereidheid tot conventionele politieke participatie

Vragen: 21a, 21b, 21c, 21e, 21f en 21h

Schaal: Mekkenschaal

Items conventionele participatie	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan	1, 2, 3	4, 5
Een handtekeningenactie organiseren	1, 2	3, 4, 5
Politieke affiches ophangen of aanplakken	1, 2	3, 4, 5
Een handtekening zetten bij een handtekeningenactie	1, 2	3, 4, 5
Met politici spreken	1, 2, 3, 4	5
Een lezing of discussiebijeenkomst over politiek bijwonen	1, 2, 3	4, 5

Bereidheid tot onconventionele politieke participatie

Vragen: 21d, 21g, 21i, 21j, 21k en 21l

Schaal: Mekkenschaal

Items onconventionele participatie	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Politieke leuzen spuiten	1, 2, 3	4, 5
Bezetten van gebouwen	1, 2, 3	4, 5
Deelnemen aan een demonstratie	1, 2, 3, 4	5
Deelnemen aan een boycotactie	1, 2, 3	4, 5
Het verkeer ophouden of blokkeren	1, 2, 3	4, 5
Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen	1, 2, 3	4, 5

Autoritarisme

Vragen: 20a, 20b, 20c, 20d, 20e, 20f en 20g

Schaal: Likertschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,667$)

Her codering schaal: (7 t/m 17 = 4) (18 t/m 20 = 3) (21 t/m 23 = 2) (24 t/m 27 = 1) (28 t/m 35 = 0)

Etnocentrisme

Vragen: 20h, 20i, 20j, 20k, 20l, 20m en 20n

Schaal: Likertschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,896$)

Her codering schaal: (7 t/m 18 = 4) (19 t/m 23 = 3) (24 t/m 30 = 2) (31 t/m 34 = 1) (35 = 0)

Politieke kennis

Vragen: 23, 24, 25, 26, 27, 28 en 29

Schaal: Mekkenschaal

Items politieke kennis	‘Positieve’ scores	‘Negatieve’ scores
Aantal leden Tweede Kamer	3	1, 2, 4, 5
Politieke partij met meeste zetels in Tweede Kamer	3	1, 2, 4, 5
Politieke partij voor gekozen burgemeester	4	1, 2, 3, 5
Politieke partij tegen abortus	1	2, 3, 4, 5
Kabinet-Balkenende IV	4	1, 2, 3, 5
Minister van Financiën	2	1, 3, 4, 5
Hoofd van gemeente	3	1, 2, 4, 5